

บทที่ 4

ผลการวิจัย

พื้นที่สูง เป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยของชาวเขาเผ่าต่างๆ และชนกลุ่มน้อย หรือเป็นที่ตั้งบ้านเรือนและที่ทำกินที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยมากกว่าร้อยละ 35 หรือมีความสูงกว่าระดับน้ำทะเล 500 เมตรขึ้นไปในจังหวัดต่างๆ 20 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง ลำพูน ตาก สุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร อุทัยธานี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบูรณ์ และเลย ซึ่งในพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. 44 แห่ง 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ น่าน แม่ฮ่องสอน ตาก กำแพงเพชร กาญจนบุรี เพชรบูรณ์ มีการกระจายตัวทั่วไปของประชากร 256,955 คน จำนวน 9 ชชาติพันธุ์หลัก ประกอบด้วย กะเหรี่ยง คนไทยพื้นเมือง ม้ง อาข่า ลีซู เมี่ยน ลัวะ ลาหู่ และดาราอั้ง ที่มีการอพยพย้ายถิ่นมาอาศัยอยู่บนพื้นที่สูงของไทยไม่ต่ำกว่า 50 ปี ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาสูง สลับซับซ้อนกับที่ราบระหว่างหุบเขา มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญหลายสายที่ไหลไปบรรจบกันในภาคกลาง การดำรงชีพของกลุ่มคนเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นทางเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิต ตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งสะท้อนออกมาผ่านระบบความเชื่อทางสังคมที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ

ดังนั้น เพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ใช้ประโยชน์ร่วมกันที่อยู่กลางน้ำและปลายน้ำ ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2563 จึงได้ศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง เพื่อใช้กำหนดกิจกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับภูมิสังคมบนพื้นที่สูง ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในทุนทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ และเพื่อสนับสนุนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทำการสำรวจและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ในพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. และโครงการหลวง จำนวน 15 แห่ง ใน 5 ชชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง ป่าแป๋ สบโขง ขุนตั้นน้อย อินทนนท์ วัดจันทร์ คนไทยพื้นเมือง ป่าแป๋ ห้วยเป่า ปางมะโอ แม่จริม ม้ง ปากกล้วย ปางหินฝน ขุนสถาน ลีซู ป่าแป๋ ป่าเกี๊ยะใหม่ วาวี และ ดาราอั้ง ปางแดงในอ่างขาง ผลการศึกษาแสดงได้ดังนี้

4.1 ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

4.1.1 การจำแนกป่า

ในวิถีการผลิตของชาวกะเหรี่ยง ป่ากับการทำกินเป็นเรื่องที่ผูกพันซึ่งกันและกันมาโดยตลอด การมีชีวิตผูกพันกับป่าอย่างใกล้ชิด จนทำให้มีคำกล่าวที่ว่า “ได้กินจากน้ำ ต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่า ต้องรักษาป่า” ดังนั้น จึงมีการจัดการป่าตามระดับความสูง ได้อย่างสอดคล้องกับการจำแนกแบบสากล ดังที่แสดงในภาพที่ 1 คือ บริเวณพื้นที่เชิงเขาเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่น ต้นไม้เป็นไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก

ส่วนประกอบของดินเป็นดินประเภทดินลูกรัง มีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศแห้งแล้งเรียกว่า “แพะ โข” ซึ่งตรงกับคำเรียกว่า “ป่าแพะ” ของทางภาคเหนือ สูงจาก “แพะ โข” ขึ้นไปอีกระดับหนึ่งจัดเป็นป่าที่เรียกว่า “ก่อ เบ โข” ซึ่งจะเป็นไม้ผลัดใบ (Dipterocarp) จำพวกเต็งรังรวมทั้งป่าไผ่ก็ถูกจัดอยู่ในป่าประเภทนี้ด้วย ทั้ง “แพะ โข” และ “ก่อ เบ โข” ถูกจัดรวมอยู่ในประเภท “ก่อ เบ” คือ เป็นป่าในเขตแห้งแล้ง ป่าดอนบนซึ่งเป็นเขตต้นน้ำชั้น 1 เรียกรวมว่า “ก่อ เนอ” แบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน ส่วนที่ต่ำกว่าเรียกว่า “ก่อ เนอ พา” อาจเทียบเคียงได้กับป่าเบญจพรรณ ซึ่งต้นไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าสนก็ยู่ก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้ อากาศจะค่อนข้างอบอุ่นถึงร้อนแห้งแล้ง ส่วนป่าที่อยู่เหนือขึ้นไป เรียกว่า “ก่อ เนอ ซ่อ ทิ” ซึ่งมีลักษณะเทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา ซึ่งมีลักษณะชุ่มชื้นอากาศเย็นตลอดปี ต้นไม้มีความหนาแน่นปานกลาง กล้วยป่าจะหาพบได้ในป่าประเภทนี้ ส่วนป่าที่อยู่บริเวณต้นน้ำจนถึงยอดดอยเรียกว่า “ก่อ เนอ หมื่อ” เทียบได้กับป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) มีไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างจะเป็นจำพวกมอส เฟิร์น และอื่นๆ มากมาย ดินในป่าประเภทนี้มีลักษณะเป็นดินมันที่มีความชื้นสูง ด้วยคุณสมบัติที่แตกต่างกันของป่าเหล่านี้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างเช่น พืชสมุนไพรจะมีมากทั้งชนิดและจำนวนในป่าประเภท “ก่อ เนอ” ส่วนพืชอาหารประเภทหน่อไม้และเห็ดมีมากในป่าประเภท “ก่อ เบ” ซึ่งเป็นป่าที่เหมาะสมแก่การทำไร่

ภาพที่ 1 การจำแนกพื้นที่ป่าตามภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยง

หากจำแนกพื้นที่ป่าตามประโยชน์การใช้สอยและประเพณีของชาวกะเหรี่ยง พบว่า แต่ละหมู่บ้านจะมีเขตป่า เขตหมู่บ้านของตนเอง มีการแบ่งเขตป่า และเขตหมู่บ้านตามลักษณะการใช้ประโยชน์ เขตการดูแลรักษาไฟป่า เขตการปล่อยสัตว์เลี้ยง ดังบทกล่าวน่าที่ว่า “เอาะ ก่อ เกอะ ตอ ก่อ หม่ เซ ตา โดะ เอาะ มอ เกอะ วอ เก” แปลว่า “ถ้าดูแลจัดการใช้สอยป่าได้ดี ในที่สุดกระทิงจะมากินโป่งดิน ในบริเวณหมู่บ้านนั้น” กระทิงและโป่งดิน เป็นสัญลักษณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่า ดังนั้นจึงมีการจำแนกประเภทป่าในระดับหมู่บ้านดังจะแสดงในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 การจำแนกป่าตามประโยชน์การใช้สอยและประเพณีของชาวกะเหรี่ยง

จากภาพที่ 2 ในแผนภูมิศูนย์กลางของการแบ่งป่าจะเป็น “ดู เตอะ วอ” คือหมู่บ้านที่ชุมชนอาศัยอยู่ การตั้งหมู่บ้านแต่ละแห่งจะมีผู้นำเป็นผู้ตั้งหมู่บ้าน ส่วนในการเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านนั้นจะประกอบด้วยขั้นตอนของพิธีการตรวจสอบต่างๆ มากมาย เมื่อเห็นว่าเหมาะสมที่สุดแล้ว จึงจัดตั้งหมู่บ้าน การสร้างบ้านแต่ละหลัง จะมีการทำพิธีตรวจสอบต่างๆ มากมายเช่นเดียวกันตามประเพณีของชาวกะเหรี่ยง โดยไม่มีการทำรั้วกันเขตหมู่บ้าน ทั้งนี้ถือว่าที่ดินเป็นของคนทั้งชุมชน ฉะนั้นชุมชนมีสิทธิในการใช้ที่ดินและดูแลรักษาาร่วมกัน ซึ่งป่าแต่ละเขตมีความสำคัญดังนี้

ป่ารอบหมู่บ้าน จะตั้งอยู่รอบหมู่บ้าน นอกจากพื้นที่นี้จะให้ความร่มเย็นแก่หมู่บ้านคนสัตว์เลี้ยงแล้วยังเป็นที่พำนักของสัตว์ป่าขนาดเล็กรอบหมู่บ้านแล้วยังเป็น แหล่งน้ำดื่ม น้ำกินของหมู่บ้านอีกด้วย พิธีสำคัญของหมู่บ้านจะทำที่ป่าพิธีหรือก๊วยใหญ่ ใกล้หมู่บ้านซึ่งร่มรื่นและมีต้นไม้ใหญ่มากมาย และไม่มีใครกล้าไปแตะต้อง ถัดจากนั้นไกลออกไปเป็นป่าช้าหมู่บ้าน ซึ่งเป็นป่าใหญ่ ห้ามตัดและล่าสัตว์ มีกฎหมายอย่างเคร่งครัด ชาวบ้านเชื่อถือและกลัวอยู่แล้วจึงไม่เข้าไปรบกวนป่าแถบนั้น และต้นไม้ใหญ่ใกล้บ้านในบริเวณป่าชุมชนนั้น เมื่อแต่ละครอบครัวคลอดลูกออกมาจะหาต้นไม้ไว้ให้ลูก เรียกว่า “เต ปอ ” (ต้นสะตือเด็ก) ต้องเป็นต้นไม้ใหญ่คงทนถาวร หลังจากเด็กเกิดแต่ละครอบครัวจะเอาสายสะดือไปผูกติดกับต้นไม้ใหญ่ เรียกว่า “เต ปอ” (สายสะดือใส่ในกระบอกไม้ไผ่) ห้ามคนตัดโค่นเผาเด็ดขาด เชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ใหญ่นั้น ถ้าใครไปทำอะไรต้นไม้ เด็กจะเสียชีวิตเพราะขวัญจากต้นไม้ถูกรังควานและเด็กจะไม่สบาย ต้องทำพิธีแก้ บางครั้งเด็กอาจมีอันตรายถึงตายได้ จะเห็นว่ากฎการอนุรักษ์ของชาวกะเหรี่ยง นอกจากอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่แล้ว ยังสร้างแนวความสัมพันธ์ระหว่างคนกับต้นไม้อย่างแนบแน่นตั้งแต่คนเกิด ขวัญของคนจะอยู่กับต้นไม้ ถ้าต้นไม้ตายไปคนก็จะเกิดความเจ็บป่วย และอาจถึงตายได้ แสดงให้เห็นแนวคิดลึกๆ ว่า ความอยู่รอดของคนและต้นไม้ มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง มิใช่อะไรอย่างหนึ่งอยู่รอดได้ แต่ต้องอยู่รอดด้วยกันจึงจะถือว่าเป็นความอยู่รอด นี่คือนิเวศนิยมทางวัฒนธรรมชาติอย่างแท้จริงของชาวกะเหรี่ยง

ป่ารอบหมู่บ้านเป็นป่าไม้ใช้สอย เป็นที่หากินของคนและสัตว์ เพราะตั้งแต่หาพื้นที่ป่ามาสร้างบ้าน ทำไร่ ทำคอกสัตว์ ทุกอย่างต้องพึ่งป่าชุมชนทั้งสิ้น สัตว์ตั้งแต่ ไก่ หมู วัว ควาย ช้าง จะอาศัยป่ารอบหมู่บ้าน เพื่อหากินเนื่องจากมีอาหารสัตว์มากมายในป่ารอบหมู่บ้าน ช้างมักจะหากินในป่าใหญ่เพื่อมิให้กระทบไม้ใกล้บ้านและบางครั้งเมื่อกลับมาหมู่บ้านก็อาศัยไต้ต้นไม้ใหญ่สำหรับผูกช้างเอาไว้เท่านั้น นอกจากนี้ป่ารอบหมู่บ้านยังเป็นสนามกีฬาของเด็กในหมู่บ้านที่จะฝึกหัดตัวเองไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ทุกด้าน ตั้งแต่ปีนป่ายต้นไม้ ยิงนกหนู ใช้ธนูหน้าไม้ หอก เหล่า กับดักต่าง ๆ ฝึกยิงสัตว์ ปีนเถาวัลย์ ก็ล้วนแต่อาศัยป่ารอบหมู่บ้านทั้งสิ้นที่ก่อนที่พวกเขาจะโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ไปหากินในป่าลึกต่อไป

นอกจากนี้ไม้ในป่ารอบหมู่บ้านมีกฎการจัดแยกประเภทไม้แต่ละหมวด แต่ละประเภทไม่เหมือนกัน เช่น ไม้สร้างบ้าน ไม้ทำกิน ไม้ใช้กับคนตายจะไม่นำมาใช้ด้วยกันอย่างเด็ดขาด เช่น เสา เคาะ ดี เกอ ละ คิว ไม้ใช้กับคนตาย จะไม่นำมาสร้างบ้านหรือยุ้งข้าวอย่างเด็ดขาด ไม้ไผ่บางกอที่ตัดมาใช้แบคนตายแล้วจะไม่มีใครตัดมาใช้อีก นอกจากตัดเพื่อใช้กับคนตายเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการจัดระบบไม้แต่ละอย่างให้คงอยู่ต่อไป เพื่อเป็นการรักษาไม้ประเภทใช้สอยจำเป็นแต่ละประเภทให้คงอยู่ตลอดไป รวมทั้งเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่เกื้อกูลกัน กฎเกณฑ์เหล่านี้คนสร้างขึ้นเพื่อจัดระบบการอนุรักษ์เอาไว้ให้เกิดการอยู่รอดยั่งยืนที่ยาวนานทั้งของคนและธรรมชาตินั่นเอง

ดู หละ หรือ พื้นที่ทำกิน เป็นพื้นที่ไร่หมุนเวียน นาขั้นบันได และสวน พื้นที่ไร่หมุนเวียนจะมีพื้นที่ไร่ซาก (ไร่เหล่า) ถือว่าเป็นพื้นที่ทำกินร่วมกันของคนทั้งชุมชน ส่วนพื้นที่นาขั้นบันไดและพื้นที่สวนจะเป็นการถือครองเป็นรายบุคคลและสืบทอดต่อๆ กันในแต่ละตระกูล จะเห็นวาลิทธิในการใช้ที่ดิน มีทั้งที่ดินที่สามารถใช้ร่วมกันในพื้นที่ที่เป็นไร่ซาก (Fallow) ของไร่หมุนเวียนและที่ดินส่วนบุคคล ในพื้นที่นาและสวน ชนเผ่ากะเหรี่ยงแต่ดั้งเดิมถือครองที่ดินทำกินร่วมกัน กล่าวคือที่ดินทั้งหมดเป็นของชุมชนทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบไร่หมุนเวียนส่วนระบบการถือครองส่วนบุคคลเพิ่งใช้ใน ช่วงที่เริ่มมีการบุกเบิกนาขั้นบันไดในระยะหลัง เริ่มมีการทำสวนและนาซึ่งเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลเพราะถ้าต้องการสิทธิทางกฎหมายต้องมีการถือครองแบบส่วนตัว ถึงแม้ชุมชนยังไม่ได้สิทธิทางกฎหมาย ชุมชนส่วนใหญ่ต้องเสียภาษีที่ดินทุกปี จึงเริ่มมีการถือครองที่ดินเป็นส่วนตัวมากขึ้น

ดู ตะ หรือ ป่าอนุรักษ์ตามประเพณี จะไม่มีการทำกินในบริเวณนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามบุกเบิกเป็นไร่หมุนเวียนใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากตามความเชื่อและประสบการณ์ของชนเผ่ากะเหรี่ยงนั้น พื้นที่ไร่หมุนเวียนต้องเป็นป่าไร่ซาก และหากทำไร่ข้าวในบริเวณป่าดั้งเดิม ข้าวจะงอกงามไม่ดีเพราะมีป่าใหญ่ล้อมไว้ มีร่มไม้มากเกินไปและผิวดินเต็มไปด้วยรากไม้ ดังนั้นป่าดูตะจะไม่ถูกบุกเบิกใหม่โดยระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนอย่างแน่นอน เขตป่า “ดู ตะ” เป็นเขตป่าอนุรักษ์เด็ดขาดตามประเพณี และมีการจำแนกพื้นที่ป่า อย่างละเอียดดังจะกล่าวต่อไปนี้

1) ปก่า ต่า เต โด (ปากวล์มใหญ่) เป็นป่าที่ขึ้นตามช่องเขา หรือกวล์มใหญ่ ๆ ชนเผ่ากะเหรี่ยง เชื่อว่ากวล์มใหญ่ เป็นทางเดินของจิตวิญญาณของบรรพบุรุษ หรือ ผีต่าง ๆ ดังนั้นจึงห้ามทำกิน ห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนหรือแม้กระทั่งห้ามพักแรม ถ้ามองในเชิงการวิเคราะห์ ปก่า ต่า เต โด (ปากวล์มใหญ่) เป็นป่าที่มีความสำคัญต่อความมั่นคงของชุมชนทั้ง 2 ลูก ที่อาจจะถูกกระทบได้ เช่น หากมีการแผ้ว

ถางทำมาหากินหรือปลูกสร้างบ้านเรือนบริเวณนั้น อาจเกิดการพังทลายของดิน อีกประการหนึ่งก็วุ่นใหญ่ เป็นทางผ่าน แหล่งหากิน และเป็นที่หลบภัยจากไฟป่าของสัตว์ต่าง ๆ ทั้งเล็กและใหญ่ การที่ชนเผ่ากะเหรี่ยงจัดป่าประเภทนี้เป็นป่าต้องห้ามตามความเชื่อเพื่อเป็นการอนุรักษ์ชุมชนเขามิให้ถูกระทบและสัตว์จะหากินในบริเวณนั้นอย่างปลอดภัย อีกทั้งป่าก็วุ่นใหญ่ยังเป็นป่าที่ช่วยกำบังลมพายุเพื่อมิให้ก่อความเสียหายแก่พื้นที่รอบ ๆ บริเวณนั้นได้ กฎข้อห้ามนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าชนเผ่ากะเหรี่ยงเป็นผู้เข้าใจระบบธรรมชาติอย่างลึกซึ้งซึ่งพร้อมทั้งมีระบบการจัดการเชิงอนุรักษ์ที่เฉลียวฉลาดด้วย

2) ป่า เตะ หมื่อ เบอ (ป่าเขียดแลวกกไข่) เป็นป่าที่ขึ้นบนเนินลักษณะหลังเต่า มีสายน้ำไหลอ้อมหรือล้อมรอบ หรือมีบึง หนองน้ำล้อมรอบ มีลักษณะคล้าย “เขียด แลวก กไข่” เชื่อกันว่าบริเวณนี้ผีแรง จึงห้ามการหาประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น เช่นอยู่อาศัย ทำมาหากินและเป็นบริเวณที่ชาวบ้านเกรงกลัวอีกด้วย หากตีความเชิงวิเคราะห์ จะเห็นว่า ป่า เตะ หมื่อ เบอ เป็นป่าที่สร้างน้ำอีกทั้งให้ความร่มเย็นแก่ต้นน้ำหรือลำน้ำ หากมีการแผ้วถางหรือใช้ประโยชน์ก็จะมีผลกระทบต่อระบบน้ำ นอกจากนี้พื้นที่บริเวณนี้ยังเป็นแหล่งน้ำดื่มของสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เหล่านี้ด้วย ดังนั้นจึงมีการสร้างระบบคิดในเชิงอนุรักษ์และระบบการจัดการเพื่อเป็นการอนุรักษ์น้ำ สัตว์ป่า และป่า เตะ หมื่อ เบอ เพื่อจะได้เอื้อต่อระบบการจัดการที่ยั่งยืนต่อไปนั่นเอง

3) ป่า ที เปอ ถ่อ เตาะ ที หนิ (ป่าน้ำผุดและน้ำซึมลงไปในดิน) ป่าน้ำผุดเป็นป่าบริเวณต้นน้ำหรือป่าที่น้ำซึมออกมาเป็นบริเวณกว้าง บริเวณนี้จะมีน้ำผุดไหลออกมาตลอดปีส่วนป่าน้ำซึมลงไปในดิน (ที หนิ) คือบริเวณที่มีน้ำไหลมา และจะไหลซึมลงไปในรูน้ำใต้ดินจนหมด ชนเผ่ากะเหรี่ยงเชื่อว่าบริเวณเหล่านี้เป็นที่อยู่ของ “นา ที” (ผีน้ำ) ผีน้ำเป็นผีที่แรง ชอบทำให้คนเจ็บป่วยได้ง่ายและรวดเร็ว เป็นผีที่ชอบหาเรื่องให้คนเจ็บป่วย ตามตำนานเล่าว่าผีน้ำชอบหาเรื่อง เวลาคนทำอะไรโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ผีน้ำจะโกรธและหาเรื่องเสมอ เช่น มีคนขว้างก้อนหินหรือกิ่งไม้ไปใกล้น้ำผุด แม้จะไม่โดนผีน้ำ ผีน้ำจะวิ่งเข้ามาหาโดนเองเพื่อทำให้คนนั้นเจ็บป่วยเป็นต้น ฉะนั้นกะเหรี่ยงจะพยายามหลีกเลี่ยงในการหาเรื่องกับผีน้ำ พ่อแม่จะกำชับเด็ก ๆ ไม่ให้เข้าใกล้ป่าน้ำผุดหรือน้ำซึมลงดิน รวมทั้งสบน้ำต่าง ๆ อย่างเด็ดขาด จะมีกฎหมายมิให้ไปเล่นน้ำ ตัดป่า หรือจับสัตว์บริเวณเหล่านี้ มิเช่นนั้นผีน้ำจะทำให้เจ็บป่วยขึ้นได้ หากตีความเชิงวิเคราะห์พบว่าชนเผ่ากะเหรี่ยงเข้าใจระบบธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างลึกซึ้ง จึงสร้างระบบป้องกันแหล่งน้ำผุด ป่าน้ำซึม และบริเวณที่สำคัญของการเกิดน้ำ การสร้างความเชื่อคือการสร้างกรป้องกันหรือ ข้อห้ามเพื่อมิให้คนและสัตว์มารบกวนทำลายแหล่งกำเนิดของน้ำรวมทั้งสัตว์น้ำบริเวณน้ำผุด เพื่อให้แหล่งน้ำและสัตว์น้ำมีอยู่อย่างยั่งยืนสืบต่อไป

4) ป่า เตวะ เกวะ (ป่าหางตักแตน) เป็นป่าที่มีลักษณะเหมือนหางตักแตน คือมีลำน้ำ 2 สายมาบรรจบกัน บริเวณระหว่างสองสายน้ำเป็นป่าที่แหลมยาวออกมา ป่าประเภทนี้ถือว่าผีน้ำแรงมาก ห้ามใช้ประโยชน์จากป่าเด็ดขาด การตั้งกฎข้อห้ามนี้มีสาเหตุจาก ป่าและน้ำบริเวณนี้เป็นจุดสำคัญของการเกิดสายน้ำใหม่จึงสร้างระบบการป้องกันและจัดระบบความเชื่อมาเป็นกฎเกณฑ์ในการอนุรักษ์ไว้ ห้ามมิให้ใช้ประโยชน์จากป่า และน้ำ เพื่อมิให้กระทบบริเวณเหล่านั้นนั่นเอง

5) ปก่า มอ ปู (ป่าดินโป่ง) เป็นป่าที่เป็นดินโป่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสัตว์ป่าทุกชนิด ป่าประเภทนี้จึงจัดเป็นป่าอนุรักษ์ โดยเชื่อว่าเป็นป่าผีแรง ผิด จึงห้ามใช้ประโยชน์ แม้แต่นายพรานก็ไม่กล้าล่าสัตว์บริเวณนั้น เนื่องจากเชื่อกันว่าสัตว์มีเจ้าของและมีผู้คุ้มครองดูแล หากต้องการจะล่าสัตว์บริเวณนั้นต้องทำพิธีขออนุญาตเสียก่อน ในการล่าสัตว์ต้องจำกัดจำนวนที่จะล่าอย่างชัดเจน แต่ในบางพื้นที่จัดเป็นป่าห้ามล่าเด็ดขาดตามประเพณี

4.1.2 พิธีกรรมและความเชื่อที่สัมพันธ์กับป่า

1) พิธีลือเส่อซ่อทิ (พิธีเลี้ยงต้นไม้ใหญ่) เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการขอพรจากเจ้าป่าเจ้าเขาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลหมู่บ้านให้มีความสงบ ร่มรื่น ปราศจากภัยพิบัติต่างๆ ตลอดทั้งปี ลือเส่อซ่อทิ (เลี้ยงต้นไม้ใหญ่) จะทำโดยผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ (ยี่โซ่) และจะมีคนไปทำพิธีกรรมด้วยแค่คนเดียว คือ ผู้สืบทอดทางด้านจิตวิญญาณและผู้ช่วยพิธีกรรม สิ่งที่จะเตรียมเพื่อประกอบพิธีนั้นประกอบด้วย ไก่หนึ่งตัว เหล้าหนึ่งขวด และอาหารของควาจำนวนหนึ่ง เมื่อผู้ประกอบพิธีเดินทางมาถึงจุดประกอบพิธีตรงใต้ต้นไม้ใหญ่แล้ว ยี่โซ่จะทำการหลั่งเลือดไก่ไปบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ และทำการขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้ช่วยคุ้มครองดูแลหมู่บ้านให้หมู่บ้านมีแต่ความสงบร่มเย็น เมื่อขอพรเสร็จ ยี่โซ่และผู้ติดตามจะทำการรับประทานของเซ่นไหว้และเหล้าจนหมด เป็นอันเสร็จพิธีกรรม ลือเส่อซ่อทิ

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ (ยี่โซ่) ของหลายหมู่บ้านในพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. เช่น บ้านหัวเลา ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ได้แก่ตัวลงและไม่มีผู้สืบทอดการประกอบพิธีกรรม จึงได้มีการเลี้ยงเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อสองปีที่ผ่านมา โดยมีการบอกกล่าวให้ต้นไม้ที่ทำพิธีได้ทราบว่า จะไม่มีการประกอบพิธีอีกแล้ว และได้นำเหล่าหลังจากการประกอบพิธีนั้นกลับไปยังหมู่บ้านเพื่อแจกจ่ายให้คนทั้งหมู่บ้านได้ร่วมกันดื่ม เป็นการจบพิธีกรรม ลือเส่อซ่อทิ ของบ้านหัวเลา

2) เดปอทุหรือต้นไม้สะดือ เมื่อมีทารกแรกเกิดคนที่เป้นหมอดำแยจะทำการตัดสายสะดือ โดยการถากเอาเปลือกของต้นไม้มาตัดสายสะดือ เมื่อตัดสายสะดือเสร็จแล้วจะนำสายสะดือของเด็กใส่ลงไว้ในกระบอกไม้ไผ่แล้วใช้ผ้าขาวบางปิดฝากระบอกไม้ไผ่เอาไว้ พอรุ่งเช้าคนที่เป้นพ่อของเด็กจะนำกระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุสายสะดือไปผูกไว้กับต้นไม้ใหญ่ เมื่อผ่านไปประมาณ 3 วัน สายสะดือส่วนที่ยังติดกับสะดือจะแห้งและหลุดออกมา พ่อจะกลับไปที่ดินสะดือเพื่อที่จะดูว่าเดปอตกลงสู่พื้นรียัง หากยังผู้เป้นพ่อจะหาเศษไม้แก่นั้นเพื่อจะขวางกระบอกสายสะดือให้ตก เชื่อกันว่าหากขวางแล้วตกเลยตั้งแต่ที่แรก เมื่อโตขึ้นจะเป็นคนที่เรียนรู้อะไรได้เร็วแต่อาจใจร้อน หากเดปอตกในครั้งที่ 2 เชื่อว่าเด็กคนนั้นจะมีไหวพริบดีปานกลาง และหากต้องครั้งขวางถึง 3 ครั้งหรือมากกว่านั้นอาจจะเป็นคนที่เรียนรู้ช้ากว่าคนทั่วไป พ่อเลยต้องตั้งสติให้แน่วแน่ก่อนขวาง เมื่อเดปอตกลงสู่พื้น มันจะค่อยๆ ผุพังและกลับคืนเป็นปุ๋ยให้ต้นไม้ต้นนั้น พ่อจะหากิ่งไม้เล็กๆ ที่มีความยาวเท่าลำตัวเด็กทารกเคาะที่ดินไม้เพื่อเชิญชวนให้ขวัญของเด็กน้อยกลับไปหาเจ้าของที่บ้านด้วยกัน ผู้เป้นพ่อจะนำกิ่งไม้กลับไปแตะข้าวของเครื่องใช้ในบ้านที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เมื่อโตขึ้นเด็กจะต้องเรียนรู้การใช้เครื่องมือเหล่านี้ เช่น กี่ทอดผ้า กระดัง หม้อ ถ้วยชาม มีด กบดัก รวมถึงสัตว์เลี้ยงด้วย ไม้ท่อนนี้จะถูกเก็บไว้เป็นของเล่นเมื่อเด็กโตขึ้นประหนึ่งว่า มันคือปากกา พู่กัน หรืออะไรก็ได้ตามจินตนาการ

ของเด็กคนนั้น เผลอ ๆ อาจจะเป็นไม้เรียวก็ได้เช่นเดียวกัน เมื่อผู้คนที่เดินผ่านไปมาจะเห็น กระบอกสายสะดืออยู่บนต้นไม้ ก็เป็นที่รับรู้กันว่ามันได้รับการปกป้อง จะไม่มีใครตัดทำลาย เพราะหากมีใครไปตัดต้นไม้ประจำตัวของเด็กคนนั้น เชื่อกันจะทำให้ขวัญหนี เด็ก็จะเจ็บป่วยไม่สบายจะต้องมีการขอขมาด้วยการผูกข้อมือเรียกขวัญให้เด็กคนนั้น และยังมีความเชื่อว่าถ้านำไปผูกไว้ตอนเช้าตรู่จะทำให้เด็กคนนั้นขยัน แต่ถ้าไปผูกไว้ตอนสายจะทำให้เด็กคนนั้นโงมาแล้วเกียจคร้าน และถ้าคนในหมู่บ้านจะออกไปทำไร่นาให้ออกจากบ้านก่อนที่จะมีการนำสะดือของเด็กไปผูกไว้กับต้นไม้ เพราะเชื่อว่าหากออกไปหลังจากที่มีการผูกต้นไม้สายสะดือแล้ว จะทำให้ผลผลิตในไร่หรือนาไม่ติดดอกออกผลหรือผลร่วง เป็นต้น

เนื่องจากปัจจุบันในหลายพื้นที่ไม่มีการทำคลอดด้วยหมอดำแยแล้ว เนื่องจากความก้าวหน้าทางการแพทย์และการคมนาคมขนส่งที่สะดวกขึ้น ชาวบ้านจึงไปทำคลอดที่โรงพยาบาลแทน ทำให้พิธีกรรมเดบอทุหรือต้นไม้สะดือไม่มีการสืบทอดต่อ แต่ต้นไม้ที่เคยเป็นเดบอทุหรือต้นไม้สะดือยังคงมีการอนุรักษ์ดูแลรักษาไว้อยู่

ภาพที่ 3 “เดบอทุ” หรือต้นไม้สะดือของชาวกะเหรี่ยง
ที่มา: ส่วนวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพด้านป่าไม้ (2553)

3) พิธีหลีกป่า หรือ การบวชป่า หรือ การบวชต้นไม้ จะเริ่มตั้งแต่การสำรวจต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่และเกรงว่าจะถูกลักลอบตัดซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญาไม้ จากนั้นชาวบ้านก็จะชักชวนกันมาจัดเตรียมเครื่องสังเวยเจ้าป่าเจ้าเขา แล้วทำพิธีอันเชิญเทวดาอารักษ์ ผีป่า ผีเขา ให้รับรู้และมาอยู่ในป่าไม้ เพื่อดูแลต้นไม้ หากมีผู้ใดมาตัดไม้ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป เมื่อเสร็จพิธีสังเวยแล้ว จะเป็นพิธีสงฆ์ เริ่มจากไหว้พระรัตนตรัย สมาทานศีลอาราธนาพระปริตรพระสงฆ์เจิมต้นไม้ เสร็จแล้วพระสงฆ์จะห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จากนั้นประพรมน้ำพระพุทธรณ์ตามต้นไม้ที่บวชไว้ พิธีบวชป่านี้เป็นการใช้ภูมิปัญญาประกอบกับความเชื่อทางศาสนา เพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะป่าบริเวณต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทางอ้อม ปัจจุบันมีการใช้กุศโลบายนี้อย่างแพร่หลายไม่เพียงแต่กับชุมชนกะเหรี่ยง แต่ในหลายชาติพันธุ์ก็ได้นำพิธีกรรมนี้ไปปรับใช้ตามความเหมาะสมเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เช่น คนไทยพื้นเมือง เป็นต้น

ก.พิธีบวชป่าของชาวกะเหรี่ยงบ้านขุนแม่เหว่ย

ที่มา: <https://prachatai.com/journal/2017/04/71172>

ข.เขตป่าชุมชนที่ได้รับการอนุรักษ์

ด้วยการทำพิธีบวชป่าในพื้นที่แม่สอง

ภาพที่ 4 พิธีกรรมบวชป่าของชาวกะเหรี่ยง

4) พิธีหลือเหมโต หรือ พิธีเลี้ยงแนวกันไฟ เป็นการป้องกันทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยใช้พิธีกรรมทำให้คนไม่กล้าเผาป่า

5) ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้สำคัญที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น ไม้ที่โดนฟ้าผ่า ห้ามนำไปใช้ประโยชน์, ไม้คู่ทับกัน หรือไม้ 2 ต้นที่มีกิ่งไขว้กัน ห้ามนำไปใช้จะทำให้คนในบ้านทะเลาะกัน, ไม้หาปลา หรือไม้ที่มีกิ่งสองกิ่งขึ้นเท่ากัน ห้ามนำมาสร้างบ้านจะทำให้สามีภรรยาไม่เชื่อฟังกัน เป็นต้น

4.1.3 การจัดการไร่ชาในระบบริ่หมวนเวียน

การทำไร่หมวนเวียน หมายถึง วิธีการทำไร่ข้าวและพันธุ์พืชอื่น ๆ โดยวิธีการโค่นหรือเผา ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเป็นเวลาหนึ่งฤดูการเพาะปลูก แล้วย้ายไปปลูกในพื้นที่อื่นในปีถัดไป และจะปล่อยให้พื้นที่ไร่เก่าฟื้นตัว เพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติขึ้นมามีอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอาจใช้เวลา 6-8 ขึ้นไปจึงจะเวียนกลับมาทำไร่ในพื้นที่เดิม โดยหมวนเวียนต่อเนื่องกันไป หรือระบบนี้เรียกว่า การทำไร่ในเวลาอันสั้น หักป่าให้ฟื้นตัวในระยะยาว ในระบบไร่หมวนเวียนจะมีคำว่า “คี่” แปลว่า “ไร่ปัจจุบัน” และ “ฉี่” แปลว่า “ไร่ซาก” หรือ “ไร่เหล่า” (ภาษาเหนือ) ซึ่งชนเผ่ากะเหรี่ยงจะไม่เรียกแยกทีละคำ แต่จะเรียกติดกันคือ “ฉี่-คี่” แปลว่าไร่ซาก – ไร่ปัจจุบัน หรือ ไร่ที่มีระบบไร่ซาก

ภูมิปัญญาในการจัดการระบบไร่ซาก มีความสัมพันธ์ในการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) ชนเผ่ากะเหรี่ยงมีคำพูดหนึ่งที่ว่า “ดู บะ ฉี่ เจ้าะ” แปลว่า “ไร่ซากที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์” ซึ่งถือเป็นคำพูดที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของไร่ซากที่กะเหรี่ยงทุกคนเฝฝินอย่างสูงสุดที่จะทำกินในไร่ซากประเภทนี้ และเพื่อที่จะได้มาซึ่งไร่ซากที่มีความสมบูรณ์แบบนี้ จำเป็นต้องพึ่งพารูปแบบการหมวนเวียนที่พัฒนาตามหลักธรรมชาติของระบบนิเวศดังต่อไปนี้ เริ่มต้นด้วย “คี่” เป็นไร่ข้าวปีที่ทำกินซึ่งจะเต็มไปด้วยต้นข้าวและพันธุ์พืชหลากหลายที่อยู่ในระบบการทำกินของไร่หมวนเวียนไม่ต่ำกว่า 40 ชนิด กองงามขึ้นเต็มไปหมดในพื้นที่ไร่หมวนเวียน จากนั้นพอหมดปีการผลิตจะเปลี่ยนคำเรียก “คี่” เป็น “ฉี่” ซึ่งหมายถึง “ไร่ซาก” หรือ “ไร่เหล่า”

ไร่ชาปีที่ 1 นั้น ปากะเกะจะเรียกว่า “ฉี๊ยะ เออะ เม” หรือ “หล่อ ซ่อ ปู” เป็นไร่ชาปีที่แรกที่เจ้าของไร่ยังมีความผูกพันมากต้องเวียนกลับมาเก็บผลผลิตที่ยังมี พร้อมทั้งจะแฉะกลับมากินข้าว เพราะยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารในไร่ชาอยู่ จึงเรียก “ฉี๊ยะ เออะ เม” แปลว่า ไร่ที่แฉะกินข้าวหรือ “หล่อ ซ่อ ปู” แปลว่า กองฟางตรงที่นวดข้าวบริเวณนี้จะมีสัตว์ต่าง ๆ เช่น หนู นกกระทา ไก่ป่า มาอาศัย และคนสามารถดักจับได้ไม่ยาก

ไร่ชาปีที่ 2 เรียกว่า “ฉี๊ยะ วา” แปลว่า ไร่ชาข้าว ซึ่งหมายถึง ถ้ามองจากที่ไกลจะเห็นไร่ชาเป็นสีขาว เพราะยังมีตอข้าวและฟางข้าวรวมทั้งตอไม้และท่อนไม้เป็นสีขาวเต็มไปหมด ในไร่ชาปีที่ 2 นั้น เรายังสามารถเก็บที่เหลือไว้ เช่น พริก มะเขือ เผือก มัน ถั่ว เป็นต้น

ไร่ชาปีที่ 1 และปีที่ 2 เป็นแหล่งอาหารของชุมชนและสัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บริเวณรอบไร่ เช่น หนู นก ชนิดต่างๆ สัตว์เหล่านี้จะออกมาหากินและอาศัยอยู่ในบริเวณไร่นี้ ส่วนชุมชนนั้นนอกจากได้เก็บพืชพันธุ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ในไร่แล้ว ยังถือโอกาสดักสัตว์มาเป็นอาหารด้วย เช่น นกกระทา และหนูป่า เป็นต้น ชนเผ่ากะเหรี่ยงผูกพันกับไร่ชามากจนร้องออกมาเป็นบทกลอนว่า “แล เลอะ ฉี๊ยะ ปู ห่อวอ พอ โตะดอ เออ บุ เลอะ แหมะ ที เกอะ ลอ” แปลว่า “กลับไปดูไร่ชาเจอดอกกะเพราแดงบานสะพรั่ง ทำให้คิดถึงวันคืนที่ฝนมาจนน้ำตาเกือบไหลออกมา”

ไร่ชาปีที่ 3 - 4 เรียกว่า “ฉี๊ยะ เบอะ ปู” แปลว่า ไร่ชาที่ไม่เริ่มงอกงามใหม่ จะมีทั้งหญ้าละตั้นไม้หลากหลายชนิด ในช่วงนี้หญ้า เถาวัลย์ ต้นไม้จะขึ้นเต็มไปหมด รวมทั้งสัตว์ประเภทต่าง ๆ เข้ามาอาศัยหากินใน ฉี๊ยะ เบอะ ปู ซึ่งมีระยะเวลาราว 2 ปี “ฉี๊ยะ เบอะ ปู” เป็นป่าบริเวณที่หญ้าร่มมากที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีความหลากหลายของพันธุ์พืชมากมาย รวมทั้งสัตว์นานาชนิดทั้งเล็กและใหญ่พากันมาอาศัยและขยายพันธุ์ในไร่ชาในระยะปีที่ 3 - 4 นี้ นับว่าเป็นระบบที่เอื้อต่อการขยายพันธุ์พืชและสัตว์ซึ่งในป่าดั้งเดิมนั้นพันธุ์พืชและสัตว์เหล่านี้ไม่สามารถงอกงามและขยายพันธุ์ได้ ดังนั้น จะเห็นว่าระบบไร่ชา เป็นแหล่งที่ช่วยเพาะพันธุ์พืชและสัตว์ สร้างความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมากมาย อีกทั้งชุมชนสามารถอาศัยพืชหลายชนิดในไร่ชา มาทำเป็นยาสมุนไพรซึ่งหาไม่ได้ในป่าดั้งเดิม

ไร่ชาปีที่ 5 - 6 เรียกว่า “ฉี๊ยะ ลู ถ่อ” จะเป็นช่วงที่ต้นไม้เริ่มสูงกว่าหญ้า บริเวณใต้ต้นไม้ที่เป็นเถาวัลย์และหญ้าจะโปร่งขึ้น สัตว์ปีกประเภทต่าง ๆ เช่น นก ไก่ป่า รวมทั้งกระรอก มักจะแฉะเวียนมาอาศัยนอนในเวลากลางคืน ในไม้ในหญ้าที่คลุมหน้าดินเริ่มเน่าเปื่อย ทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ จากนั้นราว 1-2 ปีก็เปลี่ยนเป็นอีกประเภทหนึ่ง

ไร่ชาปีที่ 5 - 6 จะเปลี่ยนจากหญ้าร่มเป็นป่าใหญ่ที่สูงโปร่ง มีพันธุ์ไม้พันธุ์พืชต่างออกไปจากไร่ชาปีที่ 3-4 พันธุ์ไม้ที่ขึ้นเป็นป่าใหม่นี้จะกลายเป็นป่าสมบูรณ์ต่อไปในช่วงเวลานี้มีสัตว์ปีกและสัตว์บกอีกประเภทหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ เช่น ไก่ป่า นกเขา ฯลฯ ไร่ชาได้มีไปความความร่มเย็น ผิดดินเริ่มฟื้นตัวใบหญ้ามามากมายทับถมกลายเป็นปุ๋ยให้หน้าดิน ขณะเดียวกันต้นไม้เริ่มเจริญเติบโต อุดมไปด้วยธัญญาหารมากมายมีไนโตรเจนคาร์บอนและฟอสฟอรัส

ไร่ชาปีที่ 7 - 8 ขึ้นไปเรียกว่า “ดู เยอะ โปล” เป็นไร่ชาที่ต้นไม้เริ่มโตขึ้นมาก ดินจะอุดมสมบูรณ์เต็มที่เหมาะแก่การเพาะปลูกใหม่ บางครั้งเราจะเรียกไร่ชาในระยะนี้ว่า “ดู หละ” ซึ่งหมายถึง ไร่

ซากที่เวียนกลับมาอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำให้ใหม่อีกครั้งถ้าไร่ซากมีอายุตั้งแต่ 8 ปีขึ้นไปเรียกว่า “ดูบะ ฉี่เย เจ้า” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และปกากะญอ ถือว่าเป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากที่สุดและมีรอบปี ที่เหมาะสมราว 8 ปีขึ้นไปเป็นต้น

ระบบไร่ซากกลายเป็นส่วนหนึ่งของการนับจำนวนปีของกะเหรี่ยง เช่น การนับอายุลูกจะนับจากลูกเกิดตอนที่ทำไร่อยู่ตรงไหน จากนั้นก็นับจำนวนปีของไร่ซากนั้นว่าเวียนกลับมาที่กี่ครั้งแล้ว จำนวนปีการเวียนกลับมาแต่ละครั้งทั้งไร่ซากให้พื้นตัวจำนวนปีก็ปี หรือนับการทำไร่แต่ละปีไปเรื่อย ๆ จนปัจจุบัน ก็จรรู้อายุของลูก เป็นต้น มีบทลำนามากมายที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างคนกับไร่ซาก และคนกับคนในช่วงทำมาหากินซึ่งสร้างความทรงจำจากการทำไร่บริเวณต่าง ๆ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงระบบแลกเปลี่ยนแรงงาน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับความหลากหลายทางชีวภาพ

ไร่ (คี) คือที่ทำกินปัจจุบันของระบบไร่หมุนเวียน เป็นระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง จึงมีพันธุ์พืชมากมายที่ปลูกในไร่ นอกเหนือจากข้าวไร่ซึ่งเป็นพันธุ์พืชหลัก ดังนั้น ไร่ (คี) จะมีผักเป็นอาหารได้ตลอดปี นอกจากนี้ยังสามารถเก็บเกี่ยวพืชผักในไร่ซากได้อีกอย่างน้อย 1-2 ปี

นอกจากนี้ชนเผ่ากะเหรี่ยงยังใช้ประโยชน์จากระบบการหมุนเวียนของไร่หมุนเวียนไปตามปกติ เพื่อคำนวณอายุหมู่บ้าน (แดลอ) แต่ละแห่งว่ายาวนานเพียงใด พร้อมทั้งการนับอายุคนที่อาศัยการนับรอบหมุนเวียนนี้เช่นกัน แต่เมื่อระบบไร่หมุนเวียนไม่เป็นไปตามปกติแล้ว หลักการคำนวณวัน เดือน ปี ก็หมดลงจริงไปด้วย มีลำนบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ดู เยอะ โปล่ โพ เกอะแร แด เตอะ ควา เหนอะ เจาะ ฉี่เย บะ แล” แปลว่า “ไร่ซากเป็นพุ่มขึ้นมาอย่างอุดมสมบูรณ์ ทำไมเธอถึงไปทำกินในไร่ (คี) เดิมได้” ความหมายของลำนบทนี้ คือ การฟื้นฟูระบบการผลิตโดยทำไร่อยู่กับที่และไม่หมุนเวียน หรือ หมุนเวียนแค่ 2-3 ปี เนื่องจากหน่วยงานของรัฐที่ดูแลป่านุรักษ์ ได้ควบคุมพื้นที่ไร่ซากให้เป็นป่าพื้นที่อนุรักษ์มากขึ้น ฉะนั้นชุมชนไม่สามารถเวียนกลับมาทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากที่สมบูรณ์ได้อีกต่อไป ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียนเป็นอย่างมากสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นมากเพื่อควบคุมระบบไร่หมุนเวียน คือ กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และระบบไร่หมุนเวียน ชนเผ่ากะเหรี่ยงมีบทลำนมากมายที่แสดงถึงความรัก ความคิดถึง ความเป็นพี่น้อง สิ่งสวยงามทางอารมณ์ จะถูกเปรียบเทียบกับชีวิตในไร่หมุนเวียน ดังบทลำนว่า

“คี คา โอะ เลอ แด โพ ปู กว่า เตอะ ปือ โพ เกอะ ลี อุ” แปลว่า สองเราอยู่ในกระท่อมเฝ้ามองดูต้นข้าวอ่อนที่ลมพัดเอนไหวไปตามสายลม

“โหม่ สู้ ชู เกอะเต๋อ เส่ พู มา แน เตอะพู แยะ เตอะ พู” แปลว่า แม่ได้ปลูกว่านหอมตลอดท่อนซุงในไร่ ยกให้เธอหนึ่งท่อน และอีกหนึ่งท่อนเป็นของฉัน

“เหนอะ เหม่ หยื่อ ยา กว่า เส่ กลอ เส่ กลอ จอ จื่อ หล่อ โอะ ทอ” แปลว่า ถ้าคิดถึงฉันดูที่ต้นไม้ร้างในไร่ซากนั้น คือตัวฉันที่ทิ้งฝีมือเอาไว้ในไร่ของเธอ

“แล เลอ ฉี่เย ปู ห่อ วอ พอ บู บู เลอ เหมะ ที เกอะ ลอ” แปลว่า ไปเยี่ยมเยียนไร่ซากเก่า ได้เจอดันกระเพาะแดงออกดอกเต็มไปหมด นั่งลงกลางไร่ น้ำตาไหลออกมาเพราะคิดถึงวันคืนที่เราทำงานด้วยกันในไร่นี้

บทลำนนำเหล่านี้ล้วนเป็นตัวอย่างของความผูกพันระหว่างคนกับไร่และไร้ชาของเขากจนกลายเป็นชีวิต ชนเผ่ากะเหรี่ยงกับระบบไร่หมุนเวียนนั้นดูเหมือนควบคู่กันมายาวนานจนกลายเป็นชีวิตที่แยกกันไม่ได้ ขณะเดียวกันชนเผ่านี้ได้สืบทอดการเรียนรู้ระบบธรรมชาติ ระบบนิเวศที่ลึกซึ้ง และพัฒนาระบบนี้ให้เื้อื้อต่อความยั่งยืนของระบบการผลิตอย่างสมดุล ดังบทลำนนำที่ว่า “เตะ ก่อ เตอะ ตอ ก่อ เหม เซ ตาโตะ เตะ มอ เกอะ วอ เก” แปลว่า ถ้าทำกินในป่า และรักษาได้อย่างดีใน ที่สุดผุ้กระเทิงจะกลับมาคีนโป่งดินที่เคยกินมาก่อน “กระเทิงมากินโป่งดิน” ความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง トラバใดที่ชุมชนสามารถ จัดระบบการทำมาหากินได้อย่างยั่งยืน ก็จะทำให้ระบบนิเวศยั่งยืนได้ด้วย

1) ปฏิทินรอบปีไร่หมุนเวียน สามารถสรุปขั้นตอนสำคัญของรอบปีการผลิตได้ดังนี้

มกราคม (เตอะเล) เป็นเดือนเตรียมปีต่อไป โดยจัดการของเก่าที่ค้างในปีเก่าให้หมดสิ้น เช่นคนหนุ่มสาวที่ตายในปีก่อน จะมีการสร้าง “เสอะเล” ให้คนตายให้เรียบร้อยก่อนถึงปีต่อไป ซึ่งก็เป็นที่มาของเดือน เตอะเล นั่นเอง

กุมภาพันธ์ (ทีแพะ) แปลว่า “ดอกทีแพะ” เป็นดอกไม้ป่าที่เรียกว่า ดอกไม้แห่งการถางไร่ให้ความหมายว่า ถูถางไร่มาถึงแล้ว ถือว่าปีใหม่ของการผลิต เพราะ ก่อนทำกินครั้งใหม่จะมีพิธี “หนีซอไซ่” หรือพิธีมัดมือปีใหม่ครั้งแรกของรอบปีนั่นเอง

มีนาคม (ทีคุ) แปลว่า “ดอกทีคุ” เป็นดอกไม้ป่า เรียกว่าดอกแห่งโคนไม้ป่าไร่ ซึ่งมีความหมายว่า ถูโค่นไม้ในไร่มาถึงแล้ว

เมษายน (ลาเซอ) แปลว่า เดือนแห่งการส่งไฟเข้าไร่ คือ ถูเผาไร่ตนเอง จะมีการทำแนวกันไฟแล้วจึงเผา

พฤษภาคม (เตะญา) แปลว่า ดอกเตะญา (ว่านสีทิด) ที่กำลังออกดอกทั่วไร่ข้าว เป็นสัญลักษณ์ การงอกงามของข้าวไร่ ซึ่งหมายถึงฤดูฝนมาถึงแล้ว จะมีเสียงกบเขียดร้องระงมไปทั่ว

มิถุนายน (ลานูบเบาะซุ) แปลว่า เดือนที่หน่อไม้ไผ่ขึ้นมาจากเหนือดินแล้ว

กรกฎาคม (ลาเคาะเบาะเพละ) แปลว่า เดือนที่ไม่มีสูงเสียดฟ้าแล้ว

สิงหาคม (ลาวคุ) เป็นเดือนมัดมือกลางปีการผลิต ซึ่งถือเป็นการมัดมือของชุมชนเป็นครั้งที่สองของรอบปีการผลิต ต้นข้าวสูงพ้นท่อนซุงในไร่แล้ว

กันยายน (ซิหมื่อ) เรียกเต็มว่า “ซิ หมื่อ ดี สำ บละ สำ กือ” แปลว่าเดือนผู้หญิง เป็นฤดูที่ผลแดงเขียวถูกปกคลุมด้วยใบแดงคล้ายงูชอนตัวได้ไม้ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ซิหมื่อ ลอเหน่เพาะหมื่อ” แปลว่าเดือนที่หลอกลงผู้หญิง เล่ากันว่าในเดือนนี้ตอนเช้าแดดจะดีมาก ผู้หญิงจึงตากผ้าไว้ที่หน้าบ้านแล้วไปทำงาน แต่พอสาย ๆ ฝนตกทำให้ผ้าที่ตากไว้ เปียกหมด และผู้หญิงที่ไปทำงานเปียกด้วย เดือนที่ฝนฟ้าหลอกลงผู้หญิงนั่นเอง

ตุลาคม (ซิฉ่า) หรือเรียกว่า “ซิ ฉ่า ดี สำ ลู สำ หล่า” แปลว่า เดือนที่ผลแดงไผ่ล่อออกมาเต็มไปหมด หรือเรียกว่า “ซิ ฉ่า ลอ เหน่ เพาะ ควา” แปลว่า “เดือนหลอกลงผู้ชาย” เล่ากันว่าเดือนนี้ฝนตกตั้งแต่เช้าจนสาย ผู้ชายจึงรอฝนหยุด จนในที่สุดคิดว่าฝนคงไม่หยุดตก จึงตัดสินใจไม่ไปทำงานในไร้นา แต่พอสายมาฝนหยุดตกและมีแดดออกทั้งวัน ผู้ชายจึงรู้ว่าถูกฟ้าหลอกเสียแล้ว

พฤศจิกายน (ลานอ) หรือเรียกว่า “ลอ นอ ดี โก่ บิ โก่ บอ” แปลว่า เดือนที่ผลแดงสุก
งอมสีเหลืองแกมน้ำตาลไปทั่วไร บางครั้งเรียกว่า “ลานอ นอถ่อ” แปลว่าเดือนงาออกดอกออกผล เป็นฤดู
เก็บเกี่ยวข้าวไร ถือเป็นเดือนสิ้นสุดการผลิตข้าวในไร

ธันวาคม (ลาปลือ) มีความหมายว่า “เดือนคนตาย” เดือนนี้จะมีการทำพิธีใหญ่ให้กับศพ
ของผู้เฒ่าผู้แก่ที่ตายในระหว่างปี ถือเป็นการทำบุญให้ผู้เฒ่าผู้แก่ รวมทั้งบรรพบุรุษที่ตายจากไปนานแล้ว ใน
เดือนนี้ห้ามจัดงานมงคลเช่น งานแต่งงาน เป็นต้น

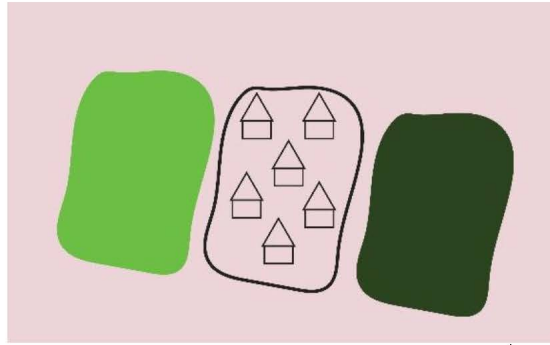
2) กฎเกณฑ์และข้อห้ามในการทำไร่หมุนเวียน

การจัดการระบบไร่หมุนเวียนมิให้กระทบคนและชุมชน กฎเกณฑ์การจัดระบบไร่
หมุนเวียนโดยมิให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับชุมชน จึงมีการตั้งกฎเกณฑ์นี้
เพื่อป้องกันไว้ล่วงหน้า นอกจากนี้ยังมีกฎเกณฑ์ลักษณะคล้ายกันนี้อีกหลายประการดังภาพต่อไปนี้

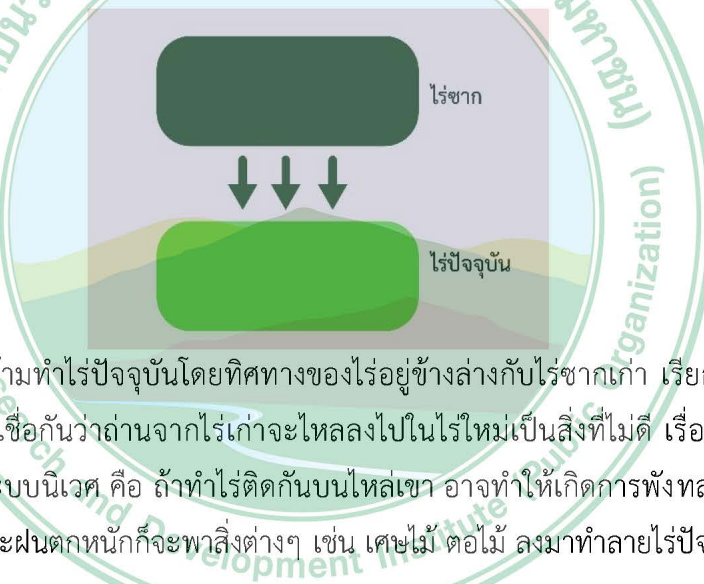

ภาพที่ 5 การห้ามผู้อื่นมาทำไร่คันกลางระหว่างไร่ซากปีที่ผ่านมาและไร่ปัจจุบัน การห้ามผู้อื่นมาทำ
ไร่คันกลางระหว่างไร่ซากปีที่ผ่านมาและไร่ปัจจุบันของเราเด็ดขาด เพราะเชื่อกันว่าเป็นการหนีบกันและกัน
อาจทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่สบายและตายจากไปได้ ในความเป็นจริงแล้วน่าจะเป็นการป้องกันความขัดแย้ง
ระหว่างกันที่อาจเกิดได้

ภาพที่ 6 การห้ามทำไร่ติดกับไร่เก่าโดยมีนาของผู้อื่นมาคันกลาง การห้ามทำไร่ติดกับไร่เก่าโดยมีนา
ของผู้อื่นมาคันกลาง อธิบายได้ คือ เป็นการป้องกันความขัดแย้งระหว่างสองครอบครัว ซึ่งอาจขัดแย้ง
เกี่ยวกับที่ทำกิน เป็นต้น

ภาพที่ 7 การห้ามทำไร่หมุนเวียนในบริเวณสองด้านของหมู่บ้านซึ่งอยู่แนวตรงกันโดยมีหมู่บ้านอยู่ตรงกลางเชื่อกันว่าอาจทำให้หมู่บ้านร้อนเป็นไฟ เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ การทะเลาะวิวาทหรือโรคภัยไข้เจ็บที่น่ากลัว กฎเกณฑ์นี้ตั้งขึ้นเพื่อป้องกันการทำไร่ที่มีกระทบต่อชุมชนในลักษณะก่อให้เกิดความไม่ร่มรื่น ไม่ร่มเย็นต่อหมู่บ้าน กล่าวคือ 2 ด้านของหมู่บ้านจะ ไร่เดี่ยวไม่ร่มรื่น อีกนัยหนึ่งจะก่อให้เกิดความแห้งแล้งทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล และได้ผลผลิตข้าวไม่ดีพอหรืออาจมีสาเหตุอื่น ๆ อีก ผู้เฒ่าผู้แก่จึงสรุปบทเรียนนี้และตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมา การห้ามทำไร่ในหมู่บ้านอื่นที่เราไม่ได้อาศัยอยู่ รวมทั้งในบริเวณตรงข้ามกับที่เคยทำในปีที่แล้ว และมีหมู่บ้านคั่นกลางระหว่างไร่ด้วย ถ้าฝ่าฝืนจะทำให้ชุมชนเดือดร้อนอาจแตกแยกทะเลาะกันหรือเกิดโรคระบาดได้

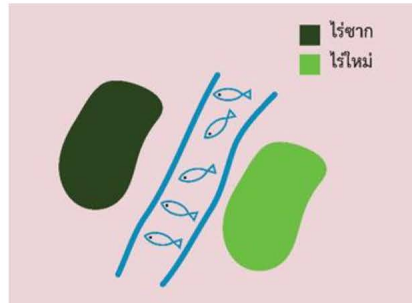

ภาพที่ 8 การห้ามทำไร่ปัจจุบันโดยทิศทางของไร่อยู่ข้างล่างกับไร่ชากเก่า เรียกว่า “ส่วยลอละ” แปลว่า “ถ่านไหลลง” เชื่อกันว่าถ่านจากไร่เก่าจะไหลลงไปในไร่ใหม่เป็นสิ่งที่ไม่ดี เรื่องนี้วิเคราะห์ได้ว่าน่าจะเป็นการป้องกันระบบนิเวศ คือ ถ้าทำไร่ติดกันบนไหล่เขา อาจทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดินได้ง่าย บางครั้งถ้ามีพายุและฝนตกหนักก็จะพาลิ่งต่างๆ เช่น เศษไม้ ตอไม้ ลงมาทำลายไร่ปัจจุบันได้

ภาพที่ 9 การห้ามทำไร่ต่อเนื่องกันทั้งสองไหล่เขา ในบริเวณไหล่เขาเป็นที่ถูกห้ามทำไร่อยู่แล้ว และข้อห้ามข้อนี้ยิ่งย่ำว่า ห้ามทำไร่ต่อเนื่องจากปีที่ 1 กล่าวคือในปีแรกได้ทำไร่บริเวณไหล่เขาด้านหนึ่ง เมื่อถึงปีที่ 2 ห้ามทำไร่บนบริเวณ ไหล่เขาอีกด้าน สามารถอธิบายได้คือ มีให้เกิดผลกระทบในเชิงนิเวศ เพราะการ

ทำไว้ในเวลาต่อเนื่องกันจะทำให้เขาโล่งเตียนทั้งสองด้าน อีกประการ ไม่ต้องการให้กระทบกับสัตว์ป่าที่อาศัยในป่าไร่ชาในแต่ละช่วงปี ถ้ามีผู้ฝ่าฝืนก็จะเกิดเหตุการณ์นกเขาร้องโต้ตอบกันไปมา ซึ่งหมายถึง ลางแห่งการพลัดพราก หรือ ความตายนั่นเอง

ภาพที่ 10 การห้ามทำไร่ทั้งสองฟากน้ำที่มีปลาพลวงอาศัยอยู่ อธิบายได้ว่า ปลาพลวง เป็นสัญลักษณ์การแพร่พันธุ์ของปลาที่อาศัยในลำห้วย การห้ามเพื่อให้ ปลาพลวง สามารถวางไข่และแพร่พันธุ์ ทั้งนี้รวมทั้งสัตว์น้ำประเภทอื่นด้วย นอกจากนี้ลำห้วยที่ ปลาพลวงวางไข่มักเป็นลำห้วยขนาดใหญ่จึงมีความจำเป็นต้องดูแล คุ่มครองสายน้ำให้คงอยู่ ไม่เหือดแห้งซึ่งมีผลต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศนั่นเอง

การตั้งกฎเกณฑ์ข้อห้ามในการทำไร่หมุนเวียน เป็นการสรุปบทเรียนที่ยาวนานของชุมชนว่าปรากฏการณ์ที่อยู่ในกฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่พึงละเว้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาหรือผลกระทบที่ตามมา เช่นผลกระทบที่อาจเกิดระหว่างคนกับคนในชุมชน หรือคนในชุมชนกับโครงสร้างของชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อระบบนิเวศ ดิน น้ำ และสัตว์ป่า โดยพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการที่ยั่งยืนทั้งกับชุมชน ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ

3) การจำแนกดินในไร่หมุนเวียน

ผู้หญิงกะเหรี่ยงนั้นนอกจากจะรู้จักเมล็ดพันธุ์เป็นอย่างดีแล้ว ยังรู้จักการจัดระบบการปลูกพืช กล่าวคือ ชนิดใดชอบดินอะไร และพืชชนิดใดควรปลูกตำแหน่งไหน เพื่อเป็นการที่จะไม่ส่งผลกระทบต่อพืชชนิดอื่นๆ ในไร่หมุนเวียน ดังนั้นผู้หญิงกะเหรี่ยงจะจำแนกดินในไร่ดังต่อไปนี้

- ห่อ โข่ เบลอะ หมายถึง ดินจอมปลวก เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกองโต เจ้าของไร่จะนำเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ ห่อ โข่เบลอะ ดินประเภทนี้เหมาะแก่การปลูก มันเทศ พริก เป็นต้น
- ห่อ โข่ อุ ลอ กู หมายถึงบริเวณที่ต่อไม่ถูกเผาถึงราก จนบริเวณนั้นกลายเป็นหลุม ดินจะเป็นสีแดงอมชมพู เหมาะกับการปลูกจำพวก เผือก เป็นต้น
- ห่อ โข่ จือ ยู หมายถึง ดินที่มีการเผาเศษไม้ต่าง ๆ ซึ่งช่วงที่มีการถางไร่จะมีการเก็บเศษไม้มากองแล้วค่อยเผา ดินนี้เหมาะแก่การปลูกพืชจำพวก พริก มะเขือ เป็นต้น
- ห่อ โข่ ซอ เซ วุย หมายถึง ดินที่เปียกเป็นเม็ด ๆ เมื่อเราเหยียบดินจะจมลง ลักษณะ เหมือนมีโพรงอาศัยในดิน ดินนี้ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชชนิดใด จะเป็น การปลูกข้าว

- ห่อ โข เหลื่อ บอ เบะ เกลี้ย หมายถึง ดินที่ผสมก้อนกรวด หิน ทราย ดินชนิดนี้ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชชนิดใดเลย
- ห่อ โข ชู หมายถึง ดินดำ เป็นดินบริเวณริมห้วย ดินชนิดนี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด และส่วนใหญ่จะปลูก พริก มะเขือ ข้าวโพด ห่อวอ (กระเพราแดง)

การจำแนกดินให้เหมาะสมกับพันธุ์พืชแต่ละชนิด ต้องใช้ประสบการณ์ที่ยาวนานมาจากการสังเกต ความใส่ใจในการดูแลพืชและที่ดิน เพื่อต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิต การบริหารพื้นที่ และยังมี การแบ่งพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียนตามลักษณะการปลูกดังต่อไปนี้

- พืชที่ปลูกริมรั้ว ได้แก่ พักทอง มันแกว น้ำเต้า เป็นพืชประเภทเลื้อย เกี่ยวพันกัน จึงจัดให้ปลูกบริเวณรั้ว เพื่อไม่ให้เกิดการยุ่งยากในการเก็บเกี่ยว
- พืชที่ใช้เมล็ดผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวได้ ได้แก่ แตงกวา ถั่ว ชิโพเต (มะนอย) เป็นพืชที่เลื้อยตามดินจึงไม่เกี่ยวพันกันกับต้นข้าว อีกทั้งไม่ยุ่งยากในการเก็บเกี่ยว
- พืชซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ดอก ใช้เสียบไว้ในรูที่เจาะไว้ตรงด้ามเสียม เมล็ดพันธุ์ดอกไม้เป็นสีแดง สีเหลือง หรือกระเพราแดง (ห่อวอ) ในขณะที่แทงลง เมล็ดจะปลิวลงดิน และเติบโตพร้อมข้าว
- พืชที่ปลูกห่างกันในไร่ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง จะปลูกห่างกันในไร่ พืชจำพวกนี้ขึ้นง่าย หากปลูกติดกันจะแย่งสารอาหารกัน
- พืชหวานเมล็ด บริเวณใกล้ต่อไม้ที่ถูกเผาและบริเวณปลวกเก่า เช่น มะเขือ พริก ยาสูบ พืชเลื้อยพันตามต้นไม้แห้งในไร่ เช่น บวบ ถั่วพู เป็นต้น

ไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งสะสมพันธุ์พืชที่ยั่งยืน ในขณะที่ผู้หญิงกะเหรี่ยงก็มีคำดังคำพังเพยที่ว่า (ไร่หมุนเวียน เจ้าของเป็นผู้หญิง) เปรียบเสมือนผู้หญิงเป็นแหล่งขยายเผ่าพันธุ์ ดังนั้น ไร่หมุนเวียนเป็นรากฐานสำคัญในการอยู่รอด

4) พิธีกรรมที่สอดแทรกในการทำไร่หมุนเวียน

การสำรวจพื้นที่ทำไร่ (ผาดูละ) เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนที่จะลงมือถางไร่หมุนเวียน ซึ่งจะมีการทำนายหรือดูสถานที่ เช่น การนำดินจากพื้นที่ที่เราจะถางไร่ นำกลับบ้านจำนวน 3 กอง เมื่อกลับถึงบ้านแล้วจะทำนายด้วยกระดูกไก่ ซึ่งจะใช้กระดูกไก่เป็นคู่ในการทำนาย คือ ถ้ากระดูกไก่ 2 ชิ้น ออกมาเสมอกัน แปลว่าสามารถถางพื้นที่นั้นได้ แล้วจะนำดินกลับคืนสู่พื้นที่ที่จะถางไร่ พอรุ่งเช้าก็จะลงมือถางและอีกวิธีหนึ่ง คือ การทำนายด้วยการกระทุ้งไม้ จะทำโดยการตัดไม้มาหนึ่งท่อนซึ่งมีความยาว 1 วา แล้วจะทำการกระทุ้งลงบนดินพร้อมทั้งอธิฐานว่า ถ้าสามารถถางไร่บริเวณนี้ได้ให้ไม้ท่อนนี้ยาวขึ้น แต่ถ้าไม่อนุญาตให้ถางไร่บริเวณนี้ขอให้ไม้ท่อนนี้สั้นลง เมื่ออธิฐานเสร็จจะเอาไม้มาวัดอีกครั้งเพื่อเป็นการดูว่าพื้นที่สามารถถางได้หรือไม่ และเมื่อจะไปถางไร่ต้องคำนึงลางบอกเหตุต่าง ๆ เช่น เก้งวิ่งออกมาให้เห็นเวลาไปสำรวจพื้นที่ไร่ใหม่ ในกรณีที่เข้าไปในป่าไร่ชากนั้น หากพบแก้ง ภูเลื่อม รังผึ้ง หรือ นกแสกร้อง ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี เป็นลางบอกเหตุมิให้ทำกินในบริเวณนั้น ฉะนั้นจะหยุดสำรวจพื้นที่นั้นทันที และไปสำรวจที่ใหม่ใน

วันต่อไป เชื่อกันว่า สัญลักษณ์ต่าง ๆ นี้เกิดขึ้น เนื่องจากเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตให้ทำกินบริเวณนั้นอธิบายได้ว่า ความเชื่อนั้นเป็นการปลูกฝังให้ชุมชนให้ความสำคัญต่อสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในไร่ชาก นอกจากนี้การทำให้ไร่ต้องไม่กระทบระบบวงจร ในการอาศัยและการแพร่พันธุ์ของสัตว์ป่า เพื่อสัตว์เหล่านั้นจะอาศัยในป่าได้อย่างสงบและร่มเย็น โดยสรุปแล้วการเลือกพื้นที่ทำกินใหม่แต่ละปีต้องไม่กระทบกับระบบชีวิตของสัตว์ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ประเภทที่หายาก เช่น นกสาลิवाल งูใหญ่ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี ระบบตรวจสอบพื้นที่และความชื้นในป่าไร่เราว่ามีความอุดมสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด หลังจากสำรวจพื้นที่ไร่ใหม่แล้วกลับบ้านนอนฝันถึงสิ่งไม่ดี เช่น ไฟไหม้ เห็นเลือด ถือว่าเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาต แต่ถ้าฝันว่าน้ำท่วม เห็นช้าง ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ดีขวัญข้าวจะมาหาสามารถทำกินบริเวณนั้นได้และจะให้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ในกรณีเช่นนี้สามารถอธิบายได้ว่า ในการทำไร่หมุนเวียนนั้น นอกจากไม่ให้กระทบ ระบบนิเวศและสัตว์ป่าแล้ว ยังต้องไม่ให้มีผลกระทบต่อคนในครอบครัวหรือชุมชน มิให้เกิด ความเดือดร้อน หากฝันไม่ดีแล้วฝันทำกินเชื่อว่าอาจเกิดอุบัติเหตุหรือการเจ็บป่วยของคนใน ครอบครัว ดังนั้นกฎข้อห้ามกลางบอกเหตุนี้จึงเป็นการจัดระบบให้เอื้อต่อความดีงามทั้งครอบครัว รวมทั้งชุมชน และระบบนิเวศด้วย อย่างไรก็ตามในปัจจุบันไม่มีการถางเปิดพื้นที่ไร่หมุนเวียนใหม่ เนื่องจากคนที่ทำไร่หมุนเวียนในปัจจุบันจะใช้ไร่เหล้า ซึ่งจะผ่านพิธีการสำรวจพื้นที่ทำไร่ (ฉาดูละ) มาแล้ว จึงทำให้พิธีกรรมการสำรวจพื้นที่ทำไร่ (ฉาดูละ) ไม่มีการทำอีกในปัจจุบัน

พิธีสู่ลอบือโซ่ หรือ พิธีปลูก “แม่ข้าว 7 หลุม” ชายหนุ่มที่ได้รับคัดเลือกเป็น “ปกา โถ่ ลอ คี” แปลว่าผู้แทงหลุมข้าวเป็นคนแรก จะแทงหลุมข้าวพร้อมทั้งอธิษฐานดัง ๆ ว่า “เปลืองแผ่นดิน ประหยัดเชื้อข้าว ผู้หยอดข้าวอยู่ท้ายไร่ ขอให้ต้นข้าวขึ้นเขียวขจี และได้ผลผลิตล้นหลามด้วยเทอญ” หลังจากนั้นหญิงสาวที่ได้รับการคัดเลือกเป็น “ปกา แม่ ลอ บือ” แปลว่า “คนหยอดข้าวแรก” เป็นผู้หยอดข้าวคนแรกพร้อมทั้งอธิษฐานว่า “เมล็ดข้าวเอ๋ย ขอให้ทำตัวให้ช้า อย่าหมดเร็ว ขอให้เหลือเพื่อเพียงพอที่จะหยอดทั้งปีไร่ และเหลือพอจะต้มเหล้าเลี้ยงแขกด้วย อย่าเป็นอาหารนก อย่าเป็นอาหารหนู ขอให้สัตว์ต่าง ๆ อยู่ห่างเมล็ดข้าว พอได้ยินเสียงฟ้าร้อง ให้วิ่งมาอยู่ในหลุมด้วยเทอญ” จากนั้นทุกคนที่มาร่วมลงแขกปลูกข้าวก็นำเมล็ดข้าวและหยอดข้าว โดยผู้ชายเป็นผู้แทงหลุม ส่วนผู้หญิงเป็นผู้หยอดข้าว เมื่อปลูกข้าวเกือบเสร็จแล้ว จะเหลือที่ดินผืนเล็กๆ ใต้ “เสกโล” (ไม้ยืนต้นที่ตัดกิ่งแล้วอยู่กลางไร่) ซึ่งบริเวณนี้มีไว้สำหรับปลูกแม่ข้าว 7 หลุม หลังจากนั้นชายหนุ่มผู้ที่แทงหลุมข้าวหลุมแรก จะแทงหลุมข้าวอีก 7 หลุมในบริเวณที่กันที่ดินไว้ เพื่อปลูกแม่ข้าว 7 หลุม และนำด้ามเสียมผ่าเป็น 2 ซีก เสียบกับต้น “เสกโล” โดยหั่นด้ามเสียมชี้ขึ้นฟ้าไปทางดาวซาง (ดาวลูกไก่ของไทย) จากนั้นนำกระบอกลูกไม้ (ที เตอ) ผูกกับต้นไม้ และหญิงสาวผู้หยอดข้าวหลุมแรกจะเป็นผู้หยอดแม่ข้าว 7 หลุม เมื่อเสร็จพิธี เจ้าของไร่จะสาธยายขึ้นฟ้า 3 ครั้ง พร้อมทั้งอธิษฐานว่า “เมล็ดข้าวเอ๋ย ถ้าได้ยินเสียงฟ้าร้องให้วิ่งเข้าหลุมแล้วงอกงามขึ้นจนเขียวขจีไปหมดเถิด” หลังอธิษฐานทุกคนจะเตรียมน้ำมารดที่แม่ข้าว 7 หลุม และรดหนุ่มสาวที่เป็นผู้ปลูกข้าวแรก เสร็จแล้วก็รดน้ำให้กันอย่างสนุกสนาน โดยเฉพาะแม่หม้ายจะถูกรดมากเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่าจะทำให้ฝนตกใหญ่ได้ ปัจจุบันพิธีปลูก “แม่ข้าว 7 หลุม” (สู่ลอบือโซ่) ยังมีการสืบทอดในกลุ่มคนที่ยังทำไร่หมุนเวียนอยู่ แต่อาจจะมีการ

เปลี่ยนแปลงรูปแบบสำหรับการทำนา โดยจะเปลี่ยนจากการหยอดเมล็ดข้าวเป็นการดำนาแทน ซึ่งเจ้าของนาจะปลูกต้นข้าวลง 7 กอ พร้อมทั้งอธิษฐานขอพรให้ผลผลิตของข้าวงอกงามตลอดฤดูกาลผลิตนี้

พิธีเลี้ยงไร่ หรือ “บโคคี” เป็นการบูชาเป็นเจ้าป่าเจ้าเขา เทพแห่งไฟ และเทพดูแลพันธุ์ข้าว หรือเจ้าแม่โพสพ เป็นต้น การบูชาเจ้าป่าเจ้าเขาผ่านพิธีเลี้ยงไร่ ถือว่าเป็นการขอบคุณเจ้าป่าเจ้าเขาที่ยอมให้ทำกินแต่ละปี พร้อมทั้งขอให้คุ้มครองดูแลการผลิต ทรัพย์สิน ลูกหลานและเจ้าของไร่ ให้ได้ผลผลิตมากมายและมีสุขภาพดี ซึ่งพิธีกรรม “บโคคี” (พิธีเลี้ยงไร่) จะประกอบไปด้วยพิธีกรรม แบ่งย่อยออกเป็น 3 พิธีดังนี้

- หลือ เหม่ พิธีเลี้ยงไฟ เป็นการขอขมาเทพแห่งไฟที่ใช้เผาผลาญต้นไม้ ตอไม้ กอไม้ เพื่อที่จะได้ไม่ร้อนไปถึงต้นข้าว พืชผลต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าของไร่ และลูกหลานทุกคน อีกทั้งขอให้เทพแห่งไฟเย็นลงเป็นปกติต่อระบบนิเวศและผู้คนที่หมดด้วย ในพิธีนี้จะเลี้ยงเทพแห่งไฟด้วยไก่ตัวผู้สีแดงเท่านั้น
- เตอะ เมาะ คี พิธีเลี้ยงข้าวในไร่ เป็นการบูชาเจ้าแม่โพสพ และขอบคุณยถะยานที่ได้เลี้ยงดูผู้คนมากมายจากทั่วสารทิศ การทำพิธีนี้เพื่อให้ข้าวสมบูรณ์ ขยายพันธุ์ได้ดี และได้ผลผลิตมากมายเหมือนในสมัยก่อน พร้อมทั้งขอให้ข้าวเจริญงอกงามเขียวขจีไปทั่วไร่ ปราศจากมด ปลวก มารังควาญ และขอให้รักษาความวิเศษของพันธุ์ต่อไป ในการทำพิธีนี้ต้องใช้ไก่สาวตัวเมีย เพราะเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นแม่พันธุ์ที่สามารถขยายพันธุ์ได้อย่างสมบูรณ์ต่อไป

แซะ คี พิธีปัดรังควาญไร่ ความหมายของพิธีกรรมนี้คือ การปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ที่สร้างความเดือดร้อนแก่ข้าวและพันธุ์พืชในไร่ เพื่อข้าวจะได้ออกงามสมบูรณ์ดี เมื่อทำพิธีทั้งสามเสร็จหมดแล้ว ก่อนที่จะกลับบ้านจะมีการทำพิธี ต่า คะ แก๊ะ จะมีการเอาของเช่นไข่ ไก่ มาใส่ไว้ในตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่ แล้วจะนำไปไว้ตรงข้างๆ ไร่หมุนเวียน เมื่อรุ่งเช้าของอีกวันเจ้าของไร่จะมาเชยตะกร้านี้ให้พ้นออกไปจากไร่ ความหมายของพิธีนี้คือ เพื่อบอหมายให้ ต่า คะ แก๊ะ มาเฝ้าดูแลรักษาไร่ มิให้สิ่งใดมาทำอันตรายพืชพันธุ์และไร่หมุนเวียน สำหรับการทำให้พิธีกรรม “บโคคี” (พิธีเลี้ยงไร่) ยังคงมีการสืบทอดและปฏิบัติกันต่อมาถึงปัจจุบัน แต่บางหมู่บ้านมีการทำไร่หมุนเวียนน้อยลง พิธีกรรม “บโคคี” อาจจะสูญหายได้ในอนาคต

พิธีกินข้าวใหม่ (เอาะ ปือ โข) เป็นการให้คุณค่าหรือยกย่องว่าข้าวเป็นของสูง การกินข้าวใหม่เพื่อเป็นความหมายว่า เมล็ดข้าวจะไม่แตกไม่หัก ไม่เน่าเสียและมีผลผลิตมากมาย นับว่าเป็นพิธีต้อนรับข้าวใหม่อย่างสมเกียรติดังคำอธิษฐานว่า “ข้าวใหม่เอ๋ย จะกินหมายท่านไว้ จะมีคนกินท่านปนกับของแสดงพร้อมปู พร้อมกบเขียด จิ้งหรีด และเผือกมัน อย่าได้เน่าเปื่อย เวลากินท่านอย่าได้หมดเร็ว ขอให้ทำตัววิเศษ อย่าหมดง่าย เพียงพอแก่เราตลอดไปด้วยเทอญ” นอกจากนำข้าวมาทำพิธีแล้ว ยังรวมถึงอุปกรณ์สำคัญต่างๆ ในครัวด้วย เช่น เตาไฟ หม้อหุงข้าว ถังข้าวสาร แคร่เหนียวเตาไฟ (เสอะ ก็ เต่อ) ถังเก็บข้าวเปลือก และครกตำข้าว เป็นต้น อุปกรณ์ทุกชิ้นจะถูกมัดรวมกันไว้ด้วยเถาวัลย์ชนิดหนึ่ง เรียกว่า “ก๊ โก่อเต๊ะ” หรือย่านสำเภา จากนั้นนำอุปกรณ์หรือพืชและสัตว์ที่เป็นของแสดง เช่น ก๊ โก่อเต๊ะ ผักขม เผือกมัน

กบ เขียด ปู มาต้มรวมกันเป็นแกงป่า เมื่อสุกแล้วนำพืชและสัตว์เหล่านี้มาคลุกกับข้าวใหม่ ปั่นเป็นข้าว 3 คำ ซึ่ง 3 คำแรก วางบนเตาไฟ 3 เตา และอธิษฐานต่อเตาว่า “ท่านเป็นแม่เป็นพ่อ ท่านเป็นนักรบผู้กล้า ทำให้ท่านร้อนหน้าร้อนตาตลอดเวลา ท่านเป็นผู้อดทนอดกลั้น ตอนนี้เราทำพิธีกินข้าวใหม่ เราจะให้ท่านกินเป็นคนแรก” เมื่ออธิษฐานจบ จะนำข้าวอีก 4 คำ ไปวางบนแคร่เหนือไฟ ที่เหลืออีก 1 คำ ให้ ผู้เป็นพ่อหรือแม่กิน แต่ไม่ให้ลูกหลาน

การกินข้าวใหม่ป่นของแสลงหมายถึงข้าวที่ผลิตนี้ สามารถกินผสมกับของทุกอย่างได้โดยไม่มีพิษภัยใดๆ และยังเป็นการยกย่องว่า ข้าวเป็นอาหารที่สูงส่ง วิเศษกว่าอาหารชนิดอื่นทั้งหมด นอกจากนี้ การที่ต้องมัดเครื่องมือทำครัวเกี่ยวกับข้าวด้วย ก็ โกะ เตาะ เพราะก็ โกะ เตาะ เปรียบเสมือน โบว์ที่ใช้ผูกของขวัญ ดังนั้นอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้เกี่ยวกับข้าว ย่อมเป็น ของที่มีคุณค่ามากต่อคน คือ หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนเหล่านั้น พ่อแม่เป็นผู้ทำพิธีกรรมเหล่านี้ เพื่อ ตอกย้ำให้ลูกหลานได้สำนึกคุณค่าของข้าว และเครื่องมือทำครัวทุกชิ้นเกี่ยวกับข้าว รวมทั้งต้องยกย่องและให้ความสำคัญเสมอ ในพิธียังนำข้าว 3 คำแรกให้เตา อีก 4 คำให้แคร่เหนือไฟ และคำสุดท้ายให้พ่อแม่กิน เพื่อแสดงถึงการยกย่องให้ความเคารพเตาไฟและแคร่หรือชั้นวางของเหนือเตาไฟว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวก่อนที่จะมาถึงคน จึงนับว่าเป็นการให้คุณค่าอย่างสูงต่อสิ่งเหล่านั้นนั่นเอง ปัจจุบันพิธีกินข้าวใหม่ (เอาะ ปือ โข) ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในครอบครัวที่นับถือศาสนาดั้งเดิม หรือศาสนาพุทธ

พิธี แซะ ลอ ปือ ส่า พิธีขอให้เมล็ดข้าวหลุดออกมาจากรวงได้ง่าย หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวหมดแล้ว เจ้าของไร่จะเตรียมนวดข้าว ก่อนนวดจะทำพิธี แซะ ลอ ปือ ส่า คือพิธีขอเมล็ดข้าวให้หลุดออกมาได้ง่าย ซึ่งให้ได้ผลผลิตมาก เต็มยุ้งฉาง ให้สมกับที่ลงแรงมาตลอดทั้งปี ขณะทำพิธีจะมีคำอธิษฐานว่า “เมล็ดข้าวเอ๋ย ขอให้ทำจิตใจให้กว้าง เวลานวดข้าวขอให้หลุดออกมาง่ายและมาก ขอให้ขึ้นเต็มลานนวดข้าว เต็มยุ้ง เต็มฉาง ด้วยเทอญ” พิธีนี้มีความหมายมาก เพราะสิ่งสำคัญที่สุดที่ผู้ทำข้าวไร่หมุนเวียนต้องการ คือ ผลผลิตที่เป็น เมล็ดข้าว ฉะนั้นเมื่อเชื่อว่า สรรพสิ่งมีชีวิต มีจิตวิญญาณ ซึ่งรวมถึงข้าวด้วย จึงขอให้ได้ข้าวมาก ๆ เวลานวดข้าว และขอให้เมล็ดข้าวหลุดออกมาจากรวงอย่างง่ายดายจากรวงข้าว พิธีนี้เป็นเสมือนการเตือนสติเจ้าของไร่ว่าต้องให้ความสำคัญและพิถีพิถันเวลานวดข้าว นั่นเอง ซึ่งยังคงมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่สำหรับคนที่ยังทำไร่หมุนเวียน

พิธี เกาะ ถ่อ โถ่ เรียกนกขมิ้นข้าวกลับฟ้า คือพิธีเรียกไถ่ปีข้าวให้กลับไปยังฟ้า และขอให้กลับมาใหม่เมื่อถึงการผลิตใหม่ ดังคำอธิษฐานว่า “ ไถ่ปีข้าเอ๋ย ขอให้ลงมากินเหล้า กินข้าวด้วยกัน ตอนนี้หมดฤดูทำกินแล้ว ขอให้ท่านกลับไป เมื่อถึงฤดูกาลใหม่ เห็นต่อไม้ดำเต็มไปหมด หรือน้ำเต็มทุ่งนา ขอให้ท่านลงมากินเหล้าใหม่ ด้วยเทอญ ” พิธีนี้มีความหมายถึงการขอบคุณนกขมิ้นข้าว ที่ลงมาเป็นขวัญข้าวให้กับไร่หมุนเวียนตลอดทั้งปี จึงทำพิธีเลี้ยงส่งเพื่อบินกลับไปยังฟากฟ้า และจะเชิญลงมาใหม่ในปีการผลิตต่อไปนับว่าเป็นพิธีที่ตอกย้ำคุณค่าของระบบไร่หมุนเวียนที่มีจิตวิญญาณเป็นไถ่ปีข้าว หรือนกขมิ้นข้าว ซึ่งยังคงมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่สำหรับคนที่ยังทำไร่หมุนเวียน

พิธี กี่ ะ จี พิธีกรรมนี้มีความหมายถึงการปิดเป่ามือ และตัวของผู้ที่ จะทำการเก็บเกี่ยวข้าวให้พ้นจากสิ่งไม่ดี โรคภัยไข้เจ็บ ความน่ากลัวทั้งหลาย ผู้ที่ถูกมัดมือ จะจับไถ่ไว้พร้อมพ่อหรือแม่ ผู้ทำพิธี

ฝ่าไม้ไผ่เป็น 3 ซีกให้ขาดออกจากกัน และนำซีกไม้ไผ่มาปิดมือ พร้อมทั้งอธิษฐานว่า “ขอให้ของไม่ดีไม่มา ปัญหาอุปสรรค ความอับโชค โรคภัยไข้เจ็บ ความยากลำบาก และสิ่งที่น่ากลัวต่าง ๆ หายไปหมดพร้อมกับไม้ไผ่” เมื่อปิดจนครบไม้ไผ่ 3 ซีกแล้วจะเชือดคอไก่ เทเลือดให้ไหลลงไปในมือของผู้ทำพิธี ซึ่งจะกำมือไว้และไม่จับอะไรอีกเลยจนกว่าไก่จะสุกหลังจากนั้นดักเนื้อไก่และข้าวใส่ในมืออีก เสร็จแล้วจะล้างมือให้ด้วยน้ำสะอาดและเตรียมตัวกินข้าว ก่อนกินข้าวพอมานำเอาไก่มาใส่มืออีกครั้ง พร้อมทั้งนำไม้ไผ่ที่ฝ่า 3 ซีก ซึ่งไม่ขาดจากกันมาปิดมืออีกครั้งในลักษณะปิดขึ้นพร้อมทั้งอธิษฐานว่า “ขอให้โชคลาภกลับคืนมา ขอให้มือนี้ทำให้ข้าวในยุ้งฉางเต็มเปี่ยม ขอให้มีเรี่ยวแรงดี สุขภาพดี ของดีทุกอย่างกลับมาหาเจ้า” ขณะอธิษฐานก็จะมัดมืออีกครั้งจึงเริ่มกินข้าว ต้มเหล้า หลังจากนั้น ผู้ที่ทำพิธี จะเริ่มเกี่ยวข้าวเป็นคนแรก โดยเริ่มเกี่ยวแม่ข้าว 7 หลุม และคนอื่น ๆ ก็จะเกี่ยวตามบางคนทำพิธีก่อน 1 วัน และวันรุ่งขึ้นจึงนัดคนให้มาเกี่ยวข้าวก็ได้ ปัจจุบันยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในขั้นตอนของการทำไร่หมุนเวียน หรือทำให้คนที่ทำมาหากินไม่ขึ้น จะมีการทำพิธี กี่ ะ จี

พิธี กี่ ะ จี พิธีมัดมือเสริมความแข็งแรงให้กับขวัญหรือ เป็นการสร้างความมั่นใจให้เจ้าของงานและ ครอบครัวในการเก็บเกี่ยว พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับขั้นตอนนี้อย่างมีสติและมีสมาธิ พิธี กี่ ะ จี จะทำขั้นตอนเที่ยงตรง เพราะเป็นช่วงเวลาที่ดีดวงอาทิตย์ส่องแสงได้แรงที่สุด และถือว่าเป็นการจัดแรงงานครั้งสุดท้ายอย่างเข้มแข็งที่สุดด้วย ในขณะเดียวกันก็จะเป็นการตรวจสอบล้างสิ่งไม่ดีออกไป เพราะ คนทำงานต้องสัมพันธ์กับนกขวัญข้าวซึ่งเป็นจิตวิญญาณ ที่บริสุทธิ์ หากเจ้าของไร่เป็นคนดี เป็น ที่โปรดปรานของนกขวัญข้าวจะทำให้ได้ผลผลิตมากมาย ซึ่งยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในขั้นตอนของการทำไร่หมุนเวียน และยังมีการทำพิธีให้คนทั่วไปที่ขวัญอ่อนแรงลง เป็นต้น

พิธีกรรม หนี่ ซอ โซ แปลว่า พิธีขึ้นปีใหม่ เมื่อเสร็จจากกระบวนการผลิตข้าวในปีที่ผ่านมาและว่างจากงานในไร่ นา จะมาทำงานใน ชุมชน เช่นผู้หญิงจะถักทอผ้า ผู้ชายจะทำการจักสาน เตรียมสร้างบ้านใหม่ หรือซ่อมแซมบ้านเรือน ในช่วงนี้ ปกาเกอะญอ เรียกเวลานี้ว่า “คี่ ตื่อ พอ บอ” แปลว่า “เสร็จสิ้นงานไร่ มี ข้าวอยู่ในยุ้งเหลืองอร่ามไปหมด” จะตรงกันกับ ลา ปลือ และ เตอ เล ของปกาเกอะญอคือราวเดือนธันวาคม และมกราคมของไทย จากนั้นจะเริ่มเตรียมการผลิตใหม่อีกรอบหนึ่ง ราวต้นเดือนกุมภาพันธ์ และมีการทำพิธีกรรมเริ่มการผลิตใหม่ เรียกว่า “หนี่ ซอ โซ” ซึ่งก่อนทำพิธีนี้จะเริ่มขั้นตอนตอนอื่นๆ ของปีต่อไปไม่ได้โดยเด็ดขาด ความสำคัญของพิธีหนี่ซอโซ เป็นการขออนุญาตเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา และ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะขอใช้ที่ดิน น้ำ ป่า ในการทำมาหากินต่อไป นอกจากนี้ยังมีการปรึกษาหารือระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่กับชุมชนว่า จะมีการจัดการเกี่ยวกับการผลิตในปีต่อไปที่ไหน อย่างไร พร้อมทั้ง เป็นการสรุปทบทวนและประสบการณ์ในการผลิตของปีที่ผ่านมาว่า มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร

ความสำคัญอีกประการของพิธีนี้คือ ช่วยจัดการขัดแย้งที่ชุมชนได้สะสมไว้ในรอบปี โดยมีการขับไล่กันได้ต่อกัน ร่วมวงเหล้าตามประเพณี ซึ่งถือเป็นการร่วมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ร่วมดื่มกินกับผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลาย นับว่าเป็นการสร้างบรรยากาศที่อบอุ่นสนิทชิดเชื้อและปลดปล่อย ความขุ่นข้องหมองใจที่มีต่อกันออกไป การผลิตใหม่โดยใช้จิตวิญญาณของ “นกขวัญข้าว” ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์สูงสุด จิตวิญญาณที่ชาวสะอาด พร้อมทั้งจะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรัก และการ

ช่วยเหลือต้องเอื้อมถึงหญิงหม้ายและลูกกำพร้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของนกขั้วข้าว จึงจะทำให้ ชุมชนสามารถทำการผลิตและได้ผลผลิตข้าวอย่างอุดมสมบูรณ์ ซึ่งพิธีนี้ ขอ โข ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 “ที่ โข” คือผู้นำหมู่บ้านตามประเพณีจะนัดหมายเวลาที่ชัดเจนในการทำพิธีนี้ ขอ โขเมื่อรับรู้กันทั่วชุมชนแล้ว แม่บ้านแต่ละครัวเรือนจะเริ่มต้มเหล้าครัวเรือนละ 1 หม้อ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์การเริ่มเตรียมพิธี นี้ ขอ โข ของชุมชน ทั้งนี้จะต้องไม่ผิดจารีตประเพณี ในเรื่องดังต่อไปนี้ คือ ในชุมชนนั้นต้องไม่มีคนตาย ไม่มีการเจ็บป่วย หรือ อุบัติเหตุ ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้ง หรือขัดแย้งอย่างรุนแรง ถ้ามีเหตุการณ์นี้วันนัดหมายต้องเลื่อนออกไปจนกว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ จะเรียบร้อย การกำหนดพิธีนี้ ขอ โข ไม่ตายตัว และไม่จำเป็นต้องทำพิธีพร้อมกันทุกหมู่บ้าน แต่ต้องจัดภายในเดือน เตะ เเล ถึงต้นเดือน ที แพะ (ราวเดือนกุมภาพันธ์)

ขั้นตอนที่ 2 ทุกครัวเรือนต้องต้มเหล้าเพิ่มอีก 1 หม้อ พร้อมทั้งห้ามคนภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน และห้ามคนภายในออกจากหมู่บ้าน หากมีการละเมิด จะถูกปรับตามกฎหมายที่วางไว้คือ ปรับ ด้วยไก่ 1 คู่ เงิน 10 บาท ส่วนแม่บ้านและหญิงสาวจะเตรียมทำ “เม โต พิ” และ “เม โต” (ข้าวเหนียวดำและข้าวต้มมัด)

ขั้นตอนที่ 3 เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ชาวบ้านแต่ละครอบครัวต้องทำพิธีผูกข้อมือ โดยครอบครัวของ ที่ โข (ผู้นำหมู่บ้าน) จะทำพิธีนี้ก่อน และครอบครัวลูกบ้านจึงทำตามหากครอบครัวใดทำพิธีก่อนครอบครัวของผู้นำถือเป็นการผิดผีไม่เป็นมงคล หลังจากเสร็จพิธีผูกข้อมือ และกินอาหารเช้าเรียบร้อย ทุกครอบครัวทั้งผู้ใหญ่และเด็กจะไปรวมที่บ้าน ที่ โข พร้อมทั้งนำเหล้ามาครอบครัวละ 2 ขวด ไก่ 1 ตัว ส่วน ที่ โข ต้องนำหมูมา 1 ตัว (ลูกบ้านร่วมออกเงินซื้อหมู) นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องเตรียม ข้าวหลาม ข้าวเหนียวดำ และข้าวต้มมัดมาด้วย เมื่อพร้อมแล้ว ที่ โข จะทำพิธี “แควะ ชิ” แปลว่า “พิธีรินหัวเหล้า” กล่าวคือ จะเทเหล้าใส่แก้วและเทลงบนพื้นดินหน่อย ขณะที่จะอธิษฐานว่า “ชะเก้อจา...เจ้าแห่งตะวันออก เจ้าแห่งตะวันตก เจ้าแห่งทิศเหนือ เจ้าแห่งทิศใต้ เจ้าของฟ้า เจ้าของแผ่นดิน เจ้าของภูเขา เจ้าของแม่น้ำ เจ้าของสรรพสัตว์ เจ้าของ เทวดา เจ้าทั้งหลายเอ๋ย รู้ชื่อท่านไม่หมด เรียกชื่อท่านไม่ถูก ฟ้าเจ็ดชั้น แผ่นดินเจ็ดแถว ดูแลปกป้องให้ทั่วดูแลกลางวันจนถึงกลางคืน ดูแลกลางคืนจนถึงกลางวัน กลางคืนอย่าเผลอหลับ กลางวันอย่าสัปหงก หูเราถึงไม่ได้ยิน ตาเราบอดมองไม่เห็น จมูกเรา นำทางเรา โปรดดูแล ลูกหลานทุกผู้คนทุกคนด้วยเถิด เพราะเราเรียกขานชื่อท่านไปแล้ว

เมื่ออธิษฐานเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะกินข้าวและไก่ด้วยกัน จากนั้นผู้ใหญ่จะดื่มเหล้าพูดคุยกัน และเด็กๆ จะกินข้าวหลาม ข้าวเหนียวดำ ข้าวต้มมัด ส่วนหนุ่มสาวจะตีฆ้อง กลอง และฉิ่งฉาบ เพื่อให้เกิดความรื่นเริงสนุกสนาน เมื่อกินข้าวเสร็จต่างก็แยกย้ายกลับบ้าน งานพิธีหลักๆ จะทำให้เสร็จในช่วงเช้า ตอนบ่ายจะเป็นช่วงเวลาที่เต็มไปด้วยความสนุกสนาน ผู้ใหญ่ผู้ชายและผู้เฒ่าผู้แก่จะพากันไปเป็นกลุ่ม เพื่อเยี่ยมเยียนแต่ละบ้าน ทุกบ้านจะเตรียมเหล้าที่ต้มไว้แล้ว พร้อมทั้งข้าวปลาอาหารและขนมตามประเพณีไว้ต้อนรับแขก เหล้าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการต้อนรับ ผู้เฒ่าผู้แก่จะรินหัวเหล้าและอธิษฐานอวยพรแต่ละครัวเรือนจนทั่วหน้ากัน จากนั้นจะขับลำนำโต้ตอบกัน คนหนุ่มก็จะได้เรียนรู้บทลำนำของผู้ใหญ่ บางครั้งก็จะ ขับลำนำตอบโต้กับผู้ใหญ่เช่นกัน ส่วนผู้หญิงและแม่บ้านจะนำเสื้อผ้าที่ถักทอและเก็บไว้ใน “โป” และ “ทอ” (เครื่องจักสานสำหรับเก็บเสื้อผ้าของกะเหรี่ยง) เป็นแรมปีมาตากแดด เพื่อประชันลวดลาย

ความสวยงาม ในขณะเดียวกันผู้หญิงสาวจะได้เรียนรู้วิธีทอและลวดลายของผ้าจากกลุ่มแม่บ้านด้วย บางชุมชนจะมีการประชันเพลงดาบ ในวันรุ่งขึ้นถือเป็นฤดูกาลผลิตใหม่ทุกคนพร้อมที่จะออกไปหาทำเลที่ทำกินใหม่ในปีต่อไป

พิธีกรรม หนี โซ โซ หรือพิธีขึ้นปีใหม่ ยังมีการปฏิบัติกันทุกหมู่บ้าน แต่ข้อห้ามบางประการอาจจะมีการเปลี่ยนแปลง เช่นการห้ามคนภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน มีการยกเล็กและคนนอกสามารถเข้ามาดู แลกเปลี่ยน เรียนรู้และร่วมงานได้

4.1.4 การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร หรือ ระบบเหมืองฝาย (ทีบอ) เป็นภูมิปัญญาของชาวกะเหรี่ยงที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบุกเบิกเพื่อการยังชีพ เนื่องจากข้าวสำหรับชาวกะเหรี่ยงแล้วคือชีวิต หากมีข้าวก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นไม่ว่าชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ใด จะต้องมีการปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งในการทำน่าน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ ดังนั้นในการหาพื้นที่สำหรับทำนาขั้นบันไดนั้น ชาวกะเหรี่ยงก็จะมีการขุดเหมืองดินขนาดเล็กลัดเลาะตามขอบเขาที่เชื่อมตามาจากตาน้ำ สำหรับในพื้นที่ที่มีสิ่งกีดขวางหรือลำน้ำเล็กๆ ขวางกีด ก็จะนำท่อนไม้ที่ขุดเจาะด้านในให้เป็นร่องใช้ในการส่งน้ำข้ามผ่าน เรียกว่า ลี ส่วนในพื้นที่ที่มีลำห้วยอยู่ต่ำกว่าขั้นนา มีการสร้างฝายทดน้ำที่ทำจากท่อนซุงและไม้ไผ่ขัดกันเป็นขั้นเพื่อยกระดับน้ำในห้วยให้สูงขึ้นและไหลเข้าร่องน้ำที่ขุดไว้เป็นทางลัดเลาะตามแนวเขา โดยชาวกะเหรี่ยงจะเรียกจุดหัวน้ำว่า ทีบอโค๊ะ (“ทีบอ” แปลว่า ร่องน้ำ และ “โค๊ะ” แปลว่า หัว หมายถึง จุดเริ่มต้น) ซึ่งเป็นจุดประกอบพิธีลือทีบอโค๊ะ ซึ่งเป็นประเพณีการเลี้ยงผีฝายก่อนฤดูทำนา เพื่อบอกกล่าวให้ผีฝายช่วยดูแลข้าว ดูแลน้ำทำให้ดี นอกจากนี้ชาวกะเหรี่ยงยังมีการทำพิธีสืบชะตาน้ำ (หลือที้) เพื่อระลึกถึงพระคุณของน้ำที่ได้ดื่ม กิน ชำระล้าง และเป็นการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำประจำทุกปี

ภาพที่ 11 ภาพจำลองระบบเหมืองฝาย (ทีบอ) ของชาวกะเหรี่ยง

ภาพที่ 12 การสำรวจเส้นทางน้ำและการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านปิพอ (ขุนตื้นน้อย)
ในการซ่อมแซมฝายชะลอน้ำที่เชื่อมต่อกับระบบเหมืองฝายของชุมชน

ภาพที่ 13 การสัมภาษณ์ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ผู้นำเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านปิพอ (ขุนตื้นน้อย)

ภาพที่ 14 การสัมภาษณ์ผู้อาวุโสชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านหัวเลา (ป่าแปะ)

ภาพที่ 15 การสัมภาษณ์ผู้รู้และผู้นำชุมชน พระปลัดสุชาติ สุวทณโก วัดบ้านห้วยบง และ นายวัชร พิริยวรรคุณ กำนันตำบลวัดจันทร์

ภาพที่ 16 การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน นายวัชรินทร์ พงณบัณฑิต ผู้ใหญ่บ้านเมืองอ่าง (อินทนนท์)

4.2 ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ของคนไทยพื้นเมือง

4.2.1 ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ หรือผีฝาย คือการสังเวยเซ่นไหว้ผีแห่งต้นน้ำลำธาร โดยก่อนที่จะเข้าสู่ฤดูทำสวนทำนา ชาวบ้านที่มีส่วนใช้น้ำจากต้นน้ำเดียวกัน จะนัดกันไปประกอบพิธีกรรม เพื่อให้ผีขุนน้ำได้ช่วยดูแลให้มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกพืช อย่าได้เกิดภัยใดๆ จะทำในช่วงเดือน 9 เหนือ (ราวเดือนมิถุนายน) ซึ่งบางหมู่บ้านจะมีการตั้งกฎกติกาในการจัดการน้ำ โดยจะมี “แก่งฝาย” เป็นผู้ดูแลในการสร้าง การตรวจตราบำรุงเหมืองฝาย การเก็บค่าบำรุงฝาย การจัดเตรียมสิ่งของในการทำพิธี การใกล้เคียงและแก้ไขปัญหา

4.2.2 การปลูกพืชแบบวนเกษตรของชุมชนป่าเมือง เป็นเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร ให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยต่างๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นา ผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก หรือได้อาศัยร่มเงา และความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้งการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลาย ชนิดของพืชและสัตว์ เกษตรกรจะทำการผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าเดิม เช่น ไม้โค่นไม้ป่า หรือการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ เช่นเดียวกับการทำสวนเมืองและสวนมะแขว่นของคนพื้นเมือง ดังจะเห็นได้จากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนป่าแป๋และปางมะโอ ที่มีการทำสวนเมืองมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่จนถึงปัจจุบัน ภายในสวนของคนเมืองจะทำการปลูกพืชเป็นลำดับขั้น โดยส่วนบนเป็นเขตป่าอนุรักษ์ที่มีต้นไม้ใหญ่ ถัดลงมาเป็นไม้ใช้สอย และพืชเศรษฐกิจ เช่น เมี่ยง ซึ่งคนสมัยก่อนจะหยอดเมล็ดเมี่ยงใกล้กับต้นไม้เพื่อเป็นเกราะกำบัง อีกอย่างหนึ่งเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่จะมีรากลึก เวลาคุณน้ำขึ้นมาหล่อเลี้ยงลำต้น เมี่ยงต้นเล็กๆ ก็จะได้อาศัยคุณน้ำกินด้วย และพืชอีกชนิดที่ชาวบ้านปลูกเพื่อสร้างรายได้ คือ กาแฟ ที่ต้องอาศัยร่มเงาจาก

ต้นไม้ใหญ่ในการปลางแสงแดด ทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตงอกงามและให้ผลผลิตดี ในทางกลับกันหากปลูกกาแฟในที่โล่งแจ้ง จะทำให้ต้นกาแฟตาย นับได้ว่าต้นไม้ยาง กาแฟ ต้นไม้ จึงอยู่ด้วยกันได้ นอกจากนี้ชาวบ้านจะปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือนและพืชสมุนไพรเป็นยารักษาโรคเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ร่วมกับการเลี้ยงสัตว์เป็นวนเกษตรในสวนป่าในระดับขั้นรองลงมา หรือสวนหลังบ้าน ซึ่งนอกจากการสร้างรายได้จากป่า ยังช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน กักเก็บความชื้น และทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติของป่าต้นน้ำ ซึ่งลักษณะการปลูกป่าเช่นนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “การสวมหมวกให้กับป่า” สอดคล้องกับหลักคิดของการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง คือ นอกจากจะได้ประโยชน์ในการยังชีพแล้ว ยังได้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธาร

ภาพที่ 17 การทำสวนเมืองของคนไทยพื้นเมืองในชุมชนป่าแป๋

4.2.3 องค์ความรู้ในการใช้ไม้พิน เนื่องจากในสมัยก่อนชาวบ้านป่าแป๋และปางมะโอ มีอาชีพหลักคือ การทำเมี่ยง ซึ่งจำเป็นต้องใช้พินเป็นเชื้อเพลิงสำหรับนึ่งเมี่ยงปีหนึ่งจะต้องใช้ไม้พินจำนวนมากต่อครัวเรือน ดังนั้นจึงเกิดองค์ความรู้ในการตัดไม้พิน เช่น การตัดพินควรตัดในช่วงฤดูหนาวตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงมีนาคมซึ่งเป็นช่วงที่ต้นไม้เกิดการแตกหน่อ 4-6 นหน่อ ที่สามารถแยกตัดมาใช้ทำพินได้กอละ 2-3 นหน่อ ทำให้ต้นไม้ที่ถูกตัดมีหน่อเหลือไว้ขยายพันธุ์ต่อไปโดยไม่ทำให้ต้นไม้ล้มตาย ป่าไม้ก็ยังคงสภาพสมบูรณ์อยู่ตลอด ตรงกับหลักวิทยาศาสตร์ในการทดลองตัดรากไม้มาแช่ทิ้งเจอร์ไอโอติน ถ้าช่วงฤดูหนาวถึงต้นฤดูร้อนรากไม้จะมีสีดำ หมายความว่ารากไม้มีการสะสมอาหารไว้ จึงไม่ตายและสามารถแตกหน่อได้ดี แต่ถ้าตัดรากในช่วงฤดูฝนแช่ทิ้งเจอร์ไอโอตินไว้ รากไม้จะไม่สีดำ เป็นสีขาวเหมือนเดิม เพราะช่วงฤดูฝนต้นไม้ได้รับน้ำฝนมากจึงคายน้ำออกมาและไม่สะสมอาหารไว้ในลำต้น เมื่อตัดต้นไม้ในช่วงนี้รากไม้จะไม่แตกหน่อและตายไปในที่สุด เป็นต้น

4.2.4 ภูมิปัญญาชาวบ้านปางมะโอในการสังเกตแหล่งน้ำในลำห้วย เมื่อเราเดินทางเข้าป่าเพื่อเก็บหาของป่าของคนป่าเมี่ยง เวลาที่วนน้ำ หรือน้ำที่นำติดตัวไปหมด ให้สังเกตลำห้วยว่าในลำห้วยนั้นมีน้ำหรือไม่ (ช่วงหน้าแล้ง) ให้สังเกตว่าบริเวณนั้นมีต้นตองหนาม ต้นกล้วยแดง กกหรือตองสาต หรือไม่ ถ้าลำห้วยไหนมีพืชดังกล่าว แสดงว่าจะมีน้ำสำหรับดื่มแก้กระหายได้ เนื่องจากพืชเหล่านี้เป็นตัวยึดน้ำในลำห้วย กกหรือตองสาต จะมีรากเหง้ามาก ทำหน้าที่ดูดซับน้ำได้ดี ไม่ต้องหนามมีรากฝอยติดกันเป็นแผ่นทำหน้าที่ดูดซับน้ำแล้วค่อยๆ ปล่อน้ำออกมา กล้วยป่ามีหลายชนิดแต่ไม่ได้หมายความว่ากล้วยจะซับได้ดีเสมอไป แต่กล้วยแดงที่ขึ้นไปเป็นกอ จะแตกเป็นต้นๆ หรือหน่อทางราก ลักษณะนี้พบว่าจะทำหน้าที่ดูดน้ำในหน้าฝนและจะค่อยๆ ปล่อน้ำออกมาในหน้าแล้ง ถ้าเข้าป่าแล้วเห็นพืช 3 ชนิดนี้ แสดงว่าจะไม่อดน้ำ นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการวัดคุณภาพน้ำของชาวปางมะโอ เนื่องจากบนดอยจะใช้น้ำในระบบประปาภูเขา ภูมิปัญญาการวัดคุณภาพน้ำอย่างง่าย คือ กะละมัง หรือ แชะที่สานจากไม้ไผ่ โดยมีแมลงเป็นตัวชี้วัด เช่น แมลงชีปะขาว ปู ปลวกน้ำ เป็นต้น โดยให้กะแนแมลงที่ตายง่ายกะแนจะสูง ส่วนแมลงที่สามารถอยู่ในน้ำสกปรกได้นั้นให้กะแนต่ำ แล้วนำสัตว์น้ำที่หามาได้รวมบวกและหารจำนวนแมลงที่ได้ ได้เท่าไรก็จะเป็นตัวชี้วัดคุณภาพน้ำ และการสังเกตคุณภาพน้ำอีกวิธี คือ ถ้าลำห้วยใดมี เขียด ปู ปลา 3 อย่างนี้ ถือว่าแหล่งน้ำนั้นสามารถนำมาอุปโภคบริโภคได้

4.2.5 การสังเกตธรรมชาติ คนสมัยก่อนเล่าสืบกันมาให้สังเกตธรรมชาติเป็นตัวชี้วัด เช่น ต้นเตือ ออกลูกโคนต้นฝืนจะตกมากช่วงต้นปี ฝืนหลวงทำรังต่ำปีนั้นให้ระวังลมแรง มดชนไข่หรือปลวกขึ้นบ้านให้ระวังฝนจะตกหนัก ปลาย่ายทวนน้ำน้ำจะนอง เป็นต้น

4.2.6 การตั้งกฎระเบียบของหมู่บ้าน เนื่องจากปัจจุบันประชากรเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการใช้ความเชื่อดั้งเดิมสมัยก่อนเริ่มไม่ได้ผล ดังนั้นจึงต้องมีการปรับใช้กฎหมายเข้ามาเป็นเครื่องมือรักษาป่าต้นน้ำของชุมชน เช่น บ้านปางมะโอ มีการตั้งคณะกรรมการดูแลป่า และออกกฎหมู่บ้านเพื่อปรับเงินผู้ที่ตัดไม้หวงห้ามต้นละ 5,000 บาท มีการจัดประชุมและออกลาดตระเวนตรวจป่าทุกเดือน นอกจากนี้ในหลายชุมชนบนพื้นที่สูงยังมีการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำเพื่อสร้างความสมดุลในระบบนิเวศ และร่วมกันจัดกิจกรรมบวชป่าขึ้นทุกปีอีกด้วย

ภาพที่ 18 การเรียนรู้วิถีชีวิตและสัมภาษณ์ นายอินทร ใจระวัง อดีตผู้ใหญ่บ้านปางมะโอ

ภาพที่ 19 การสัมภาษณ์ผู้อาวุโสบ้านแม่เลา (ป่าแป๋) และ บ้านแม่จริม

ภาพที่ 20 การมีส่วนร่วมของชุมชนห้วยเป้าในการซ่อมแซมฝายชะลอน้ำแบบดั้งเดิม

4.3 ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ของชาติพันธุ์ม้ง

ชาติพันธุ์ม้งเชื่อว่า โลกจักรวาลเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากอำนาจเหนือธรรมชาติและโลกนี้มีชีวิตจึงเป็นสาเหตุที่โลกหมุนรอบตัวเองและดวงอาทิตย์ได้ สภากฎมีประเทศแต่ละแห่งจึงมีพลังงานไหลเวียนไปมา หากมนุษย์ตั้งถิ่นฐานในที่ใด ก็ส่งผลให้ชีวิตลูกหลานเจริญรุ่งเรือง ด้วยจักรวาลวิทยาเช่นนี้ ม้งจึงเชื่อว่าโลกได้ถูกสร้างขึ้นมา จะมีเทวดาอารักษ์คอยปกป้องรักษาควบคุมสรรพสิ่งในโลกโดยประจำอยู่ตามทิศทั้งสี่ คือ ทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก สรรพสิ่งในโลกจึงล้วนมีชีวิต มีผู้ที่ให้กำเนิด และการกำเนิดของธรรมชาตินั้น ดำรงอยู่ก่อนการเกิดของมนุษย์ ธรรมชาติจึงมีอิทธิพลควบคุมการกระทำของผู้คน มนุษย์จึงเป็นเพียงผู้ใช้และผู้ดูแลธรรมชาติเท่านั้น (ฐานข้อมูลงานวิจัยทางชาติพันธุ์ในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2556) ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระบบความคิดของชาวม้งจึงไม่ใช่เพียงการใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรควบคู่กันไป โดยใช้ประเพณีและพิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการจัดการ บนระบบความเชื่อต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่แสดงออกมาผ่านพิธีกรรมต่างๆ ได้แก่

พิธีดงเซ้ง เป็นการบนหรือเซ่นไหว้เทพเจ้าที่คุ้มครองผืนดินผืนป่าให้คนในชุมชนอยู่ดีกินดี เมื่อจะมีการตั้งหมู่บ้าน ชาวม้งจะหาพื้นที่ที่เหมาะสม คือที่ตั้งต้องมีภูเขาโอบล้อม มีความอุดมสมบูรณ์ของดินน้ำป่า จากนั้นก็จะกำหนดพื้นที่ "ป่าดงเซ้ง" ของหมู่บ้านขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะต้องเป็นป่าต้นน้ำ โดยจะเลือกต้นไม้ที่มีความเด่นสง่า เมื่อได้แล้วก็ลงมือประกอบพิธีด้วยการอัญเชิญเทพสิ่งศักดิ์ ได้แก่ เทพถือติ เทพฉ้างเผ่งติจื้อ เทพฉ้างเผ่งจื้อติ และเทพเจ้าจื้อเซ้งล่งเม่ มาเป็นผู้คุ้มครองผืนดิน ผืนป่า และคน ระหว่างประกอบพิธีจะมี

การปฏิญาณตนต่อดงเชิงเพื่อให้ปกป้องคุ้มครองครอบครัวและชุมชน เมื่อประกอบพิธีเสร็จจะถือกันว่าป่าดงเชิงเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ พิธีดงเชิงจึงเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน ถือเป็นจุดศูนย์รวมของคนในชุมชน และจะมีการทำทุกปี ทุกคนในชุมชนจะมีการเตรียมความพร้อมของแต่ละบ้านในเรื่องของเครื่องเซ่นไหว้เพื่อนำไปร่วมประกอบพิธี เป็นการสร้างสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า) สิ่งเหนือธรรมชาติ (ผี เจ้าที่ เทพเจ้า) ทำให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศมากขึ้น ฉะนั้นในบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าดงเชิงจะมีข้อห้าม มิให้เข้าไปบุกรุกทำลายหรือใช้ประโยชน์ ว่าว่าจะเป็นการล่าสัตว์ หาสมุนไพร ตัดไม้ หากไม่ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาที่ได้ปฏิญาณตนไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็จะทำให้เกิดภัยต่อตนเองและชุมชนได้

พิธีเต่งเข้าได้ เป็นพิธีที่จะกระทำในพื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนเพื่อทำการขอขมาและขอบคุณ รวมทั้งเป็นการตอบแทนเทพเจ้าแห่งน้ำที่ช่วยปกป้องคุ้มครองป่าและแหล่งน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำไหลตลอดทั้งปี โดยเฉพาะชุมชนที่มีน้ำค่อนข้างน้อยต้องทำพิธีนี้เพื่อให้มีน้ำใช้ ซึ่งเทพที่เชิญมาในพิธีจะเป็นเทพเกี่ยวกับดิน น้ำ ป่า เช่น เทพถือติ เทพเสท้าวตัว (เทพแห่งน้ำ) หลังจากที่มีการทำพิธีแล้ว ทุกคนจะต้องช่วยกันดูแลรักษาอย่างดี ไม่ให้มีการเผาป่าหรือทำไร่เหนือป่าต้นน้ำหรือบริเวณใกล้เคียง ดังนั้น บริเวณป่าต้นน้ำจึงห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำลายทุกกรณี หากฝ่าฝืนจะถูกเทพเจ้าลงโทษ ทำให้เกิดการเจ็บป่วยและต้องทำพิธีขอขมาเทพเจ้า

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้เล่าเกี่ยวกับการบำรุงดินด้วยปุ๋ยพืชสดในอดีตที่คนในชุมชนยังชีพด้วยการปลูกฝิ่น โดยชาวบ้านจะทำการดายหญ้าพรวนดินแล้วขุดดินเป็นร่องแถวยาวระหว่างต้นฝิ่นเพื่อฝังกลบซากวัชพืชให้ย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยพืชสดบำรุงดินต่อไป แต่วิธีการนี้ต้องใช้เวลาในการย่อยสลายนาน ปัจจุบันจึงเปลี่ยนมาใช้ยาฆ่าหญ้าและปุ๋ยเคมีแทน ซึ่งสอดคล้องกับชาวดาราร้างบ้านปางแดงในที่ใช้วิธีการนี้ในการบำรุงดิน

ภาพที่ 21 การสัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้อาวุโสบ้านขุนสถาน และบ้านปากกล้วย

4.4 ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ของชาติพันธุ์ลีซู

ชาวลีซูมีความเชื่อว่าพื้นที่ในตามธรรมชาติโดยทั่วไป ได้แก่ ตามภูเขา ตามป่า มีผีหรือเทพเจ้า ล่องลอยอยู่ตามธรรมชาติที่ยังไม่ได้ไปเกิดอีกมากมาย ซึ่งผีเหล่านี้สามารถให้คุณและโทษแก่ชาวลีซูได้ ถ้าผู้ใดมีความประพฤติดี กระทำดี ผีเหล่านี้จะช่วยให้ผู้นั้นมีความสุข มีความโชคดี แต่ถ้าผู้ใดมีความประพฤติไม่ดี กระทำในสิ่งที่ไม่ดี ผีเหล่านี้ก็จะลงโทษ โดยทำให้เกิดความเจ็บป่วย ความเดือดร้อนแก่ผู้นั้นได้เช่นกัน ในความเชื่อเรื่องผีของชาวลีซูสามารถจัดลำดับความสำคัญของผีต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ผีน้ำ เป็นผีที่ชาวลีซูถือว่าใหญ่ที่สุดเพราะมนุษย์โดยทั่วไป ต้องใช้ประโยชน์จากน้ำเป็นสิ่งสำคัญ และสิ่งมีชีวิตทุกสิ่งต้องใช้ประโยชน์จากน้ำทั้งสิ้น
- ผีฟ้า เป็นผีที่มีความสำคัญรองลงมาจากผีน้ำ และมีความเชื่อว่าผีทั้งสอง มีความสัมพันธ์เป็นพี่น้องกัน
- อีตาดเมาะ เป็นผีเทพเจ้าที่ให้ความคุ้มครองชนเผ่าลีซูทั้งหมดให้อยู่เย็น เป็นสุข เป็นผีเจ้าป่า เจ้าเขา ชาวลีซูจะมีการตั้งอีตาดเมาะอยู่ยอดดอยตำแหน่งที่สูงที่สุด ตัวศาลเจ้าถูกสร้างขึ้นแบบเรียบง่าย ประกอบด้วยแท่นไม้เป็นลักษณะแท่นบูชา โดยสร้างหลังคาคลุมป้องกันแดด ป้องกันฝนไว้อย่างเรียบง่าย รอบบริเวณศาลมีรั้วไม้ไผ่ล้อมรอบ เพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์เลื้อยเข้าไปภายในบริเวณศาล การทำพิธีเช่นไหว้ศาลอีตาดเมาะจะทำปีละหนึ่งครั้ง ในช่วงเทศกาลปีใหม่ เพื่อขอบคุณเทพเจ้าในการคุ้มครองให้การดำเนินชีวิตในปีที่ผ่านมา ประสบแต่ความสุข และ ขอพรสำหรับปีใหม่ต่อไป การประกอบพิธีมีการเดินรำเพื่อบวงสรวงโดยชายหนุ่มและ หญิงสาวชาวลีซูที่ยังไม่มีครอบครัวเพื่อเป็นการขอพรในการหาคู่ครองอีกทางหนึ่งด้วย
- ศาลอาปาหมุ่ หรือผีหลวง มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวลีซูอย่างใกล้ชิด จัดเป็นผีเทพเจ้าที่คอยทำหน้าที่ดูแล คุ้มครองให้ชาวลีซูในหมู่บ้านปลอดภัยและมีแต่ความสุข โดยสถานที่ตั้งศาลอยู่บนเนินเขาเหนือหมู่บ้าน บริเวณล้อมรอบไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ มีความร่มรื่นมาก พื้นที่ในการประกอบพิธีมีความกว้างพอกับจำนวนประชากรที่ต้องไปทำพิธี รวมกันทั้งหมู่บ้าน ศาลมีรั้วไม้ไผ่ล้อมรอบอย่างมิดชิด ภายในศาลเจ้าประกอบแท่นไม้ทำเป็นลักษณะแท่นบูชา มีหลังคาคลุมป้องกันแดดป้องกันฝน บริเวณด้านข้างนอกอาคารศาลอาปาโม จะตั้งศาลอีตาดเมาะเป็นแท่นบูชาขนาดเล็กอยู่ 4 แท่นเพื่อใช้เช่นไหว้ในการประกอบพิธีทุกครั้งโดยไม่ต้องเดินทางไปเช่นไหว้ที่ศาลอีตาดเมาะบนยอดเขา บริเวณภายในศาลด้านขวามีอาคารเล็กๆ สำหรับประกอบอาหาร มีเตาไฟพร้อมอุปกรณ์ในการหุงต้มไว้พร้อม เนื่องจากในการประกอบพิธีจะต้องมีการเช่นผีด้วยสัตว์ที่ยังมีชีวิต จากนั้นจะทำการฆ่าสัตว์แล้วนำไปทำให้สุกจึงทำการไหว้ด้วยของสุกอีกครั้งหนึ่ง ที่บริเวณแท่นบูชานำอาวุธที่ทำจากไม้ไผ่ และห่วงที่ทำจากไม้ไผ่ร้อยเป็นพวงแขวนเพื่อใช้เป็นอาวุธในการขับไล่สิ่งไม่ดี หรือผีไม่ดีให้ออกไปจากหมู่บ้าน มีข้อห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปภายในศาล และมีผู้ดูแลศาลเจ้า (มือมือพะ) โดยมีวาระสามปีจะทำการเสี่ยงทายเลือกใหม่โดยการ

สอบถามฝัอาปาหม่ว่าพึงพอใจหรือไม่ หรือต้องการเปลี่ยนผู้ดูแลคนใหม่ ในประกอบพิธีกรรมที่ศาลอาปาโม มีมือผะจะเป็นผู้ประกอบพิธีนั้นจึงต้องเป็นคนารู้จักและเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวลีซูเป็นอย่างดี

- ประเพณีเลี้ยงฝัอาปาหม่ว ศาลอาปาหม่วจะตั้งอยู่บริเวณที่สูงกว่าหมู่บ้าน ล้อมรอบไปด้วยป่าไม้ มีรั้วไม้ไผ่ล้อมรอบ ผู้ที่เข้าไปในบริเวณศาลและประกอบพิธีกรรมต่างๆ คือผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงจะถูกห้ามไม่ให้เข้าไปในบริเวณศาลซึ่งจะถือว่าผิด หน้าแทนพิธีอาปาโม มีไม้ไผ่ตัดปลายให้แหลมเป็นหอกเปรียบเสมือนอาวุธของอาปาโม การประกอบพิธีเช่นไหว้อาปาโม จัดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม สิงหาคม และกันยายน ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาเริ่มทำการเพาะปลูก ชาวลีซูจะไปประกอบพิธีขอพรจากอาปาโมเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี การประกอบพิธีจะใช้รูป 4 ดอก น้ำ 4 ถ้วย ข้าว อาหารประเภทน้ำทั้งแกงจืดและแกงเผ็ดที่ปรุงเสร็จแล้ว หมาก พลุ ผ้าใช้เศษผ้าใหม่หลากสีรวมกัน ผัดผักรวมใส่ถ้วย เอาของทั้งหมดใส่กระเจาตไม้ไผ่สานเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม เทศกาลตรุษจีนเครื่องเซ่นไหว้ที่ศาลประกอบด้วย ไก่ เหล้า ข้าวปุก ประทัดและรูปใส่ในถาด หรือขันโตก ไปไหว้ขอพรอาปาโมให้ช่วยบันดาลให้เศรษฐกิจของครอบครัวดี ซึ่งประเพณีเช่นไหว้ฝัอาปาหม่ว สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับเพศชาย เช่นเดียวกับวัฒนธรรมจีน เพราะลีซูมีเชื้อสายจีนซึ่งจะยกย่องผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงจะเป็นช่างทำหลังคอยรับใช้ผู้ชายเสมอ
- ฝับรรพบุรุษ เป็นฝัประจำบ้าน หรือฝัประจำตระกูล ชาวลีซูมีความเชื่อในเรื่องของวิญญาณกล่าวคือเมื่อพ่อแม่ปู่ย่าตายายเสียชีวิตลงวิญญาณจะมีความผูกพันกับลูกหลาน มีความเป็นห่วงลูกหลาน โดยจะคอยทำหน้าที่คุ้มครองดูแลปกป้องให้รอดพ้น จากภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับลูกหลานของตน ซึ่งในแต่ละตระกูลจะนับถือฝัประจำตระกูลกับตนมาก โดยจะตั้งหิ้งฝับรรพบุรุษไว้ภายในบ้านบริเวณฝาห้องกลางบ้าน เพื่อใช้เป็นที่สิงสถิตของวิญญาณบนหิ้งบูชา (ตาเบ๊ยะ) บ้านใดถ้าเป็นตระกูลเก่าแก่ จะสังเกตได้จากจำนวนถ้วยที่วางไว้บนหิ้งฝั จะมีจำนวนมากในการจัดวางถ้วยน้ำและของไหว้ และวิธีไหว้ โดยส่วนใหญ่ในแต่ละบ้านจะแขวนหิ้งบูชาไว้สองหิ้ง ทางด้านซ้ายจะเป็นหิ้งของต้นตระกูล (หิ้งใหญ่) ด้านขวาเป็นหิ้งบรรพบุรุษ (หิ้งเล็ก) การจัดวางจะวางตรงช่วงกลางบ้าน โดยแขวนไว้ที่ผนังด้านตรงข้ามกับประตู อย่างน้อยจะต้องมีคนอยู่บ้าน 1 คน ต้องมีคนจุดไฟในบ้านเพื่อให้ความอบอุ่นไว้ตลอดเวลา จะต้องไหว้ทุกวันสี่สัปดาห์ ซึ่งต้องทำการเปลี่ยนน้ำที่ตั้งบูชา ส่วนเทศกาลปีใหม่ (วันตรุษจีน) ประกอบพิธีไหว้ 7 วัน 7 ค่ำ และประเพณีกินข้าวโพนใหม่ (วันสารทจีน) ประกอบพิธีไหว้ 3 วัน 3 ค่ำ เมื่อมีเหตุการณ์ที่ทำให้คนในครอบครัวไม่สงบสุข เช่น การเจ็บป่วย ชาวลีซูจะประกอบพิธีเช่นไหว้ฝับรรพบุรุษเพื่อหาทางป้องกันรักษาคนที่ เทศกาลประเพณีที่สำคัญ เช่น เทศกาลปีใหม่ ก็จะมีการประกอบพิธีไหว้ฝับรรพบุรุษ เป็นต้น

- ฝิเร่ร้อน เป็นฝิที่ยังไม่ได้ไปเกิดใหม่ยังเร่ร้อนไปทั่วถ้าหากเกิดความ ไม่พอใจอาจบันดาลให้คนที่ไปกระทำผิดเกิดความเจ็บป่วยมาจากฝิเหล่านี้ได้

การนับถือฝิหรือเทพเจ้าของชาวลีซุนว่ามีประโยชน์ต่อการควบคุมคนในสังคม ได้เป็นอย่างดี การดำเนินวิถีชีวิต และการจัดกิจกรรมต่างๆ ของคนในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในกลุ่มญาติพี่น้องจะทำให้เกิดความรักใคร่ มีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันในการประกอบพิธีกรรม เพราะฝิมีอิทธิพลทำให้ทุกคนเกิดความกลัวจึงไม่กล้าที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ดี โดยชนเผ่าลีซุได้มีการจัดประเพณีป่าได้ 2 วิธี คือ

- 1) การจำแนกป่าตามสภาพภูมิประเทศ แบ่งเป็น ป่าเขตเย็น (อาญาหม่ว) เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้นกำเนิดของน้ำและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มีพืชพรรณนานาชนิด เช่น หวาย เฟิร์น ก่อ และยังมีสมุนไพรอีกมากมาย นับว่าเป็นคลังอาหารของชุมชน ป่าในเขตร้อน (ลู่หม่ว) เป็นพื้นที่ทำการเกษตรปลูกพืชไร่และป่าใช้สอยในการสร้างบ้านเรือน และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เช่น ไก่ป่า หมูป่า กระรอก นก และป่ากึ่งร้อนกึ่งเย็น (หม่าลู่หม่าจา) เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุด เนื่องจากมีความหลากหลายทางพันธุ์พืชจึงเป็นที่ตั้งชุมชน ปลูกข้าว ปลูกพืชผัก
- 2) การจำแนกป่าตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ได้แก่ บริเวณตั้งศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน (อาปาโหม่วอี) ป่าพิธีกรรม (อีดำมา) ป่าอนุรักษ์ (อาจาอู่ดู่) บริเวณที่ฝังศพ (หลี่จู่) ป่าเพื่อการเกษตร (มั่วยี้กู) ป่าเพื่อหาอาหารและสมุนไพร และป่าใช้สอย สอดคล้องกับการศึกษาของประคอง ยอดหอม (2544) ที่พบว่าชาวเขาเผ่าลีซุ บ้านขุนแจ ต.แม่แวน อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ มีวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เริ่มจากการกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน โดยส่วนหนึ่งกำหนดให้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการอาศัยประเพณี และความเชื่อว่าป่าไม้ที่ตั้งของศาลอาปาหม่วหรือฝิหลวงประจำหมู่บ้านเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์มีฝิคอยดูแลอยู่ หากใครเข้าไปตัดทำลายป่าไม้บริเวณนี้ ฝิจะลงโทษทำอันตรายแก่ตนเองและคนในหมู่บ้าน ส่วนที่สองเป็นป่าไม้ที่เป็นป่าต้นไม้อาหารของหมู่บ้านถูกกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ โดยมีกฎระเบียบของหมู่บ้านมาบังคับใช้ หากมีการละเมิด ฝ่าฝืน มีการจัดตั้งและมอบหมายให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้คอยดูแลรักษากฎระเบียบดังกล่าว ผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนบ้านขุนแจ ได้แสดงออกถึงพฤติกรรมของชาวบ้าน คือ ไม่ตัดไม้ทำลายป่า การฟื้นฟูสภาพและการดูแลรักษาป่าไม้ โดยการปลูกป่าเพิ่มในพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวป้องกันไฟ และการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์

ภาพที่ 22 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำพิธีไหว้ศาลอาปาหม่ว (ป่าเกียะใหม่)

ภาพที่ 23 การสัมภาษณ์ผู้รู้และผู้นำชุมชนชาติพันธุ์ที่บ้านป่าเกี๊ยะใหม่

ภาพที่ 24 การสัมภาษณ์ผู้อาวุโสและผู้นำชุมชนชาติพันธุ์ที่บ้านขุนห้วยพระเจ้า (ป่าแป๋)

4.5 ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ของชาติพันธุ์ดาราอั้ง

ชาวดาราอั้งเมื่อตั้งชุมชนอยู่ที่ใดแล้ว จะแบ่งเขตการจัดการทรัพยากรป่าอย่างชัดเจน ได้แก่ การตั้งบ้านเรือน พื้นที่การเกษตร เขตป่าใช้สอย เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าพิธีกรรม ที่ชุมชนมีการกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ในแต่ละพื้นที่ เช่น เขตป่าพิธีกรรมที่คนในชุมชนไม่สามารถเข้าไปได้ ยกเว้นผู้ทำพิธีกรรม เขตป่าพิธีกรรมสำหรับเป็นสุสาน เขตป่าที่ตั้งศาลเจ้า (ชา เมิง) ที่มีการจัดพิธีกรรมปีละ 2 ครั้ง (กาปีห เฌา เมิง-เปีห เฌา เมิง) เป็นต้น

ภาพที่ 25 เสาหลักเมือง ศาลประจำหมู่บ้าน และการทำพิธีขอขมาเจ้าหน้าที

และจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พบว่า ชาวดาราอั้งจะมีวิธีสังเกตความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำจากต้นปอหุข้าง (ไทรอิงบาย) หากมีต้นไม้นี้ขึ้นบริเวณใดแสดงถึงบริเวณนั้นเป็นป่าต้นน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์ และมีน้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี และวิธีสังเกตคุณภาพดินจากวัชพืช หากมีหญ้าที่มีลักษณะใบตรง

ความสูงประมาณ 30 ซม. ขึ้นบริเวณใด แสดงว่าดินบริเวณนั้นมีความเสื่อมสภาพ ไม่เหมาะสมแก่การปลูกพืช ดังภาพที่ 24

ภาพที่ 26 ต้นปอหุข้าง (ไผ่ฮ้างบ้าย) ตัวชี้วัดแหล่งต้นน้ำ และหญ้าตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของดิน

นอกจากนี้ยังมีการนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการอบรมมาปรับใช้ ได้แก่ การร่วมกันทำแนวกันไฟ รอบเขตหมู่บ้านจากแต่ก่อนทำเพียงแค่พื้นที่การเกษตรเท่านั้น การบวชป่าตามความเชื่อทางศาสนาพุทธ การตั้งกฎกติกาและค่าปรับ เพื่อป้องกันการตัดต้นไม้ใหญ่ในเขตป่าชุมชน ซึ่งหากมีความจำเป็น เช่น การสร้างบ้านเรือนต้องผ่านการลงมติจากชุมชนเสียก่อน และการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อดูแลแหล่งน้ำ หรือเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่างๆ โดยแต่ละบ้านต้องส่งตัวแทนมาเข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน และมีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมของชนเผ่า รวมทั้งการส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนแต่งกายชุดประจำชนเผ่าเป็นประจำทุกวันศุกร์อีกด้วย

ภาพที่ 27 การมีส่วนร่วมของชุมชนดราอั้งในการจัดทำแนวกันไฟ

ภาพที่ 28 การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนบ้านปางแดงใน และผู้อาวุโสบ้านนอแล (อ่างช้าง)

4.6 การสืบทอดภูมิปัญญาและปัจจัยความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบนพื้นที่สูง

การที่ชาติพันธุ์ต่างๆ อยู่รอดมาได้ถึงทุกวันนี้ เนื่องจากคุณค่าอันเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต การรักษาความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ผู้คนในชุมชน และสังคมภายนอก และสืบทอดต่อกันมา บางส่วนอาจหายไปตามการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย แต่ก็ยังมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ ซึ่งอาจเป็นการนำความรู้เดิมมาผสมผสานกับความรู้ใหม่ หรือเป็นความรู้ใหม่จากภายนอก แต่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือการคงอยู่ทางชาติพันธุ์ โดยการถ่ายทอดความรู้นั้น สามารถทำได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

- 1) การสืบทอดความรู้จากภายในชุมชน ที่เป็นเรื่องของการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น การทำสวน ไร่ของคนไทยพื้นเมือง การทำนาขั้นบันไดของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง การเก็บรักษาพันธุ์พืช รวมถึงการสืบทอดที่แฝงไว้ในงานศิลปะ หัตถกรรม เช่น การเลือกสรรลักษณะและพันธุ์ไม้ที่ไม่เหมาะกับการจักสานเครื่องใช้ในครัวเรือน ลวดลายของผ้าทอมือที่อาจได้แรงบันดาลใจจากธรรมชาติซึ่งสมาชิกทุกคนในชุมชนคุ้นเคยมาตั้งแต่เด็ก
- 2) การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น การรักษาโรคด้วยสมุนไพร งานช่าง งานฝีมือ ความรู้เรื่องพิธีกรรมต่างๆ จะถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติ เป็นความลับของตระกูล
- 3) การฝึกจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาจากผู้รู้ที่ไม่ใช่คนในครอบครัวของตน ทั้งในและนอกชุมชน เช่น การฝึกเล่นเครื่องดนตรีและขับกล่อมด้วยเพลงที่ใช้ในพิธีกรรมหรือในชีวิตประจำวันที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการดูแลรักษาป่า เป็นต้น
- 4) การฝึกฝนและค้นคว้าด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ เป็นความรู้ที่เกิดจากการสังเกต ลองผิดลองถูก การสั่งสมประสบการณ์ แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การศึกษาลักษณะดิน ทิศทางลม หรือแม้แต่แสงแดดที่ส่องผ่านต้นพืชในช่วงเวลาเช้าและบ่ายที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของต้นกาแฟ และเมื่อผู้รู้ซึ่งผ่านการฝึกฝนค้นคว้าด้วยตนเองมาระยะเวลาหนึ่งจนเกิดเป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพก็จะได้รับการสืบทอดต่อไปในระดับครัวเรือนและชุมชน เป็นต้น
- 5) ความรู้ความชำนาญที่เกิดจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้สนใจมาก่อน มีความเชื่อทางวิญญาณหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น หมอผี หมอพิธีกรรมผู้มีส่วนให้ประเพณีที่เกี่ยวกับการรักษาธรรมชาติยังคงอยู่ เป็นต้น

ซึ่งอาจถ่ายทอดออกมาในรูปแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และแบบเป็นลายลักษณ์อักษร แต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงส่วนใหญ่ จะเป็นไปในรูปแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากไม่มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง จึงเป็นการถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งสู่บุคคลหนึ่งโดยตรง ที่มีองค์ประกอบ 3 ส่วนด้วยกันคือ องค์คติ (concept) เป็นการส่งทอดความรู้ ความเข้าใจผ่านการปลูกฝังทางความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ องค์พิธีการ (usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งออกมาใน

รูปแบบพิธีกรรมต่างๆ ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ อาจมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ยังคงใจความสำคัญไว้ และองค์วัตถุ (instrumentary and symbolic objects) เป็นสิ่งที่สามารถจับต้องได้ เช่น งานฝีมือ และสิ่งที่ไม่มีการปรุงแต่งแต่เป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ เช่น ภาษา เป็นต้น

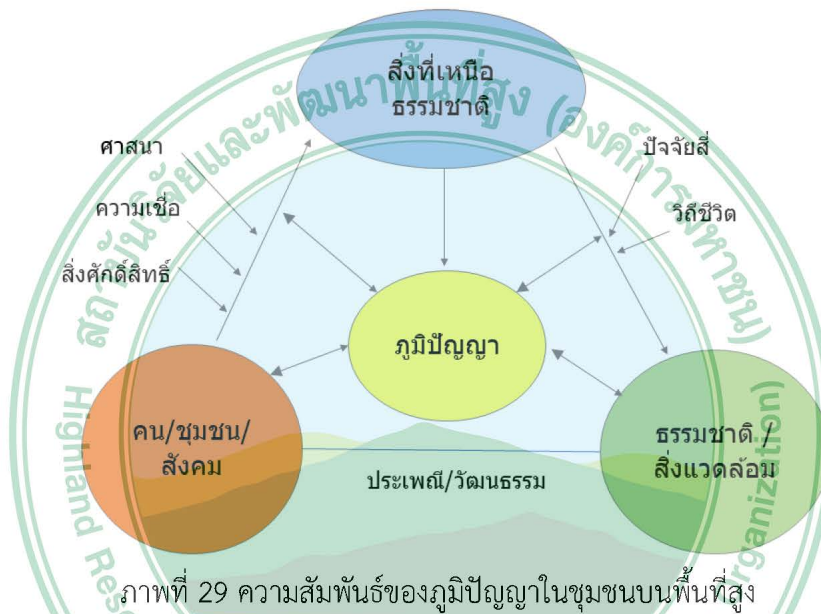
จากการศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง คนไทยพื้นเมือง ม้ง ลีซู และดาราอั้ง พบว่า มีกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงออกมาใน 5 รูปแบบ คือ (1) การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น พิธีไหว้ผีหัวน้ำ หรือผีฝ่ายของคนไทยพื้นเมือง และพิธีดงแข่งหรือการเซ่นไหว้เทพเจ้าแห่งป่าของชาติพันธุ์ม้ง เป็นต้น (2) การถ่ายทอดประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น เช่น วิธีสังเกตความอุดมสมบูรณ์ของดินด้วยวัชพืชของชาติพันธุ์ดาราอั้ง (3) ระบบการผลิตเพื่อยังชีพ เช่น ระบบวนเกษตรป่าเมืองของคนไทยพื้นเมือง ที่บอหรือระบบเหมืองฝายเพื่อขนส่งน้ำเข้าแปลงนาและการทำน้ําขึ้นบันไดของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (4) การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ของชุมชนหรือการจัดตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาชนเผ่า และ (5) การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ภายนอกที่สอดคล้องกับยุคสมัยและการเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชน เช่น การตั้งกฎระเบียบข้อบังคับในการอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนที่มีการเรียกเก็บค่าปรับหากมีผู้ฝ่าฝืนโทษ การกำหนดวันเพื่อร่วมทำนํ้ากันไพรอบหมู่บ้านที่ได้รับความรู้จากการอบรมของหน่วยงานต่างๆ และการทำพิธีบวงสรวงป่าที่ประยุกต์ใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่ เป็นต้น

สำหรับปัจจัยความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบนพื้นที่สูง พบว่า การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและการสร้างเครือข่ายการทำงาน เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การจัดการแบบองค์รวมที่ยั่งยืน โดยเฉพาะการสร้าง ความเข้าใจและกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยสนับสนุนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีแนวปฏิบัติที่ดีมาบูรณาการกับความรู้ในปัจจุบัน ให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับพื้นที่ สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ช่วยลดการพึ่งพาจากภายนอก ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยกระดับเป็นนวัตกรรมทางความรู้ที่ช่วยพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง เมื่อคนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นก็จะเกิดความรู้สึกรักและหวงแหน ต้องการสืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป แต่การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและเทคโนโลยีที่ก้าวกระโดดเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบนพื้นที่สูงถูกลดทอนความสำคัญลงและเลือนหายไป ดังนั้นเพื่อเป็นการบันทึกองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงไว้ จึงควรมีการจัดเก็บรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้ในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ที่ชุมชนสามารถเข้าถึงได้ โดยมีแนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น 4 แนวทาง คือ (1) เพิ่มช่องทางการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับคนในชุมชนและผู้สนใจ (2) เปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความพร้อมในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนและคนรุ่นใหม่ (3) สร้างเครือข่ายและศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน และ (4) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยในปีงบประมาณ พ.ศ.2564 จะดำเนินการต่อเนื่องเป็นปีที่ 2 เพื่อจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบต่างๆ สำหรับเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงไปสู่การนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ จึงมีระบบการจัดการ การใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกระบวนการทาง จารีตประเพณี การประกอบพิธีกรรมต่างๆ การดำรงชีวิต ตำนาน เรื่องเล่า และการสั่งสมประสบการณ์ใน ตัวบุคคลที่ถ่ายทอดส่งต่อให้กับลูกหลาน ซึ่งสะท้อนออกมาทางระบบความเชื่อที่แตกต่างกันไปตามอัต ลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่เหนือ ธรรมชาติ

ภาพที่ 29 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาในชุมชนบนพื้นที่สูง

จากการศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ในพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. และโครงการหลวง 15 แห่ง 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง ป่าแปะ สบโขง ขุนตี่น้อย อินทนนท์ วัดจันทร์ คนไทยพื้นเมือง ป่าแปะ ห้วยเป้า ปางมะโอ แม่จริม ม้ง ปากกล้วย ปางหินฝน ขุนสถาน ลีซู ป่าแปะ ป่าเกี๊ยะใหม่ วาวี และ ดาราอั้ง ปางแดงใน อ่างาง พบว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงทั้ง 5 ชาติพันธุ์ มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการประกอบพิธีกรรม การถ่ายทอดประสบการณ์ ระบบการ ผลิตเพื่อยังชีพ การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน และการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ภายนอก ที่สอดคล้องกับยุคสมัยในปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

ชาติพันธุ์	การจัดการดิน	การจัดการน้ำ	การจัดการป่าไม้
กะเหรี่ยง	การทำไร่หมุนเวียน (ฉี-คี) รอบละ 6-8 ปี เป็นการทำไร่ในเวลาอันสั้น ทิ้งป่าให้ฟื้นตัวในระยะยาว	- ระบบเหมืองฝาย (ทึบอ) การขุดเหมืองดินขนาดเล็กไล่เลาะขอบเขาเชื่อมต่อจากฝายทดน้ำเพื่อลำเลียงน้ำไปใช้ในการปลูกข้าว - การเลี้ยงฝาย (ลือทึบอโค๊ะ) - พิธีสืบชะตาน้ำ (ลือทึ)	- พิธีบวชป่า (ลือปอก่า) - พิธีเลี้ยงแนวกันไฟ (ลือเหมโต) - การจำแนกป่าตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ได้แก่ ป่าอนุรักษ์ (ดู ตะ) พื้นที่การเกษตร (ดู หละ) ป่าพิธีกรรม (เดปอ) เขตหมู่บ้าน (ดู เตอะ วอ)
คนไทย พื้นเมือง	ระบบวนเกษตรป่าเมืองช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดินและกักเก็บความชื้น	- พิธีไหว้ผีหัวน้ำ/ผีฝาย - วิธีสังเกตธรรมชาติ เช่น การติดผลของต้นมะเดื่อ น้ำช่วยบ่งชี้ปริมาณน้ำฝน หากผลมะเดื่อติดผลน้อย กระจุกตัวอยู่บนยอดต้นจะคาดการณ์ได้ว่าปริมาณฝนจะมากในปลายฤดูฝน	- ระบบวนเกษตรของคนเมืองที่ปลูกพืชเป็นลำดับขั้นโดยส่วนบนเป็นเขตป่าอนุรักษ์ที่มีต้นไม้ใหญ่ ถัดลงมาเป็นไม้ใช้สอย พืชเศรษฐกิจ (เผิง/กาแพ) ที่ต้องอาศัยร่มเงาไม้ใหญ่ ผสมผสานด้วยพืชผักสวนครัว พืชสมุนไพร เลี้ยงสัตว์ สอดคล้องกับการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง - การตั้งกฎระเบียบหมู่บ้านเพื่อเป็นเครื่องมือรักษาป่า
ม้ง	การบำรุงดินด้วยปุ๋ยพืชสดในยุคน้ำโดยการดายหญ้าพรวนดินแล้วขุดดินเป็นร่องแถวยาวระหว่างต้นพืชเพื่อฝังกลบซากวัชพืชให้ย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยบำรุงดิน	พิธีเต่งเฮาเต้ เป็นการขอขมาเทพเจ้าแห่งน้ำที่ช่วยปกป้องป่าและแหล่งน้ำที่อยู่ในชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำไหลตลอดปี	พิธีดั่งเซ้ง การเซ่นไหว้เทพเจ้าแห่งป่าเพื่อช่วยคุ้มครองคนในชุมชนให้อยู่ดีกินดี โดยเริ่มจากการเลือกต้นไม้ใหญ่ในหมู่บ้าน และอัญเชิญเทพเจ้าเข้ามาสิงที่ต้นไม้
ลีซู	ไร่หมุนเวียน ปลูกพืช 1-4 ปี และทิ้งพื้นที่ให้พักฟื้นตัว 4-10 ปี	- ระบบประปาภูเขาที่ทำจากท่อไม้ไผ่เพื่อลำเลียงน้ำจากที่สูงลงมาใช้ในการอุปโภคบริโภค - พิธีการไหว้ผีหัวน้ำ/ผีฝาย เพื่อขอพรจากเทพเจ้าที่ปกป้องรักษาแหล่งน้ำให้น้ำใช้ตลอดทั้งปี	- พิธีกรรมอิต้ามาหลัวะ เป็นพิธีกรรมคืนผืนป่าให้แก่เทพเจ้า - การจำแนกพื้นที่ป่าจากการใช้ประโยชน์ ได้แก่ บริเวณตั้งศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน (อาปาไหวฮือ) ป่าอนุรักษ์ (อาจาอู๋ดูว์) บริเวณที่ฝังศพ (หลือจิว) ป่าเพื่อการเกษตร (มูว์ยี้กู)
ดาราอั้ง	วิธีสังเกตคุณภาพดินจากวัชพืช หากมีหญ้าที่มีลักษณะใบตรงความสูงประมาณ 30 ซม. ขึ้นบริเวณใดแสดงถึงความเสื่อมสภาพของดิน และไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก	วิธีสังเกตความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำจากต้นปอหุข่าง (ไหย้ออิง บ้าย) หากมีต้นไม้นี้ขึ้นบริเวณใดบริเวณนั้นเป็นป่าต้นน้ำ	การแบ่งเขตพื้นที่เพื่อจัดการทรัพยากรป่า ได้แก่ เขตชุมชน เขตพื้นที่การเกษตร เขตป่าใช้สอย เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าพิธีกรรม ซึ่งมีกฎระเบียบในการใช้สอย แต่ละเขตป่าจะมีการจัดการตามแบบพิธีกรรมของดาราอั้ง เช่น ป่าพิธีกรรมที่คนในชุมชนไม่สามารถเข้าไปได้ ยกเว้นผู้ทำพิธีกรรม ป่าพิธีกรรมสำหรับเป็นสุสาน เขตป่าที่ตั้งศาลเจ้า (ซา เมิง) ที่มีการจัดพิธีกรรมปีละ 2 ครั้ง (กาปีห เฌา เมิง-เปีห เฌา เมิง)

โดยปัจจัยที่มีผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ของชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง คือ การสร้างความเข้าใจและกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยสนับสนุนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีแนวปฏิบัติที่ดีมาบูรณาการกับความรู้ในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับพื้นที่ สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน และช่วยลดการพึ่งพาจากภายนอก ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยกระดับเป็นนวัตกรรมทางความรู้ที่ช่วยพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง เมื่อคนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นก็จะเกิดความรู้สึกรักและหวงแหน ต้องการสืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป โดยในปีงบประมาณ พ.ศ.2564 จะดำเนินการต่อเนื่องเป็นปีที่ 2 ในการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์สำหรับการบันทึกองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่มีแนวปฏิบัติที่ดี เพื่อขยายช่องทางประชาสัมพันธ์และการสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่เยาวชนและคนรุ่นใหม่ต่อไป

